

Pravaški ideologemi u djelima "Fiškal" Ante Kovačića, "Urota zrinsko-frankopanska" Eugena Kumičića i "U noći" Ksavera Šandora Gjalskog

Liović, Nikola

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:338753>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Nikola Liović

**Pravaški ideologemi u djelima *Fiškal* Ante
Kovačića, *Urota zrinsko-frankopanska* Eugena
Kumičića i *U noći* Ksavera Šandora Gjalskog**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Nikola Liović
Matični broj: 0009068103

Pravaški ideologemi u djelima *Fiškal* Ante
Kovačića, *Urota zrinsko-frankopanska* Eugena
Kumičića i *U noći* Ksavera Šandora Gjalskog

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: prof. dr. sc. Dejan Durić

Rijeka, 13. rujna 2018

Sadržaj

Uvod	1
Metodologija	2
Hrvatska od Revolucije 1848./9. do Khuena Hedervaryja.....	4
Hrvatski književni kompleks posljednje četvrtine devetnaestog stoljeća.....	12
Osnovni koncepti pravaštva	15
Uvod u teorijsko razmatranje problematike ideologije Teuna A. Van Dijka	20
Pravaštvo u djelu <i>Fiškal</i> Ante Kovačića	23
Pravaštvo u djelu <i>Urota zrinsko-frankopanska</i> Eugena Kumičića	30
Pravaštvo u djelu <i>U noći</i> Ksavera Šandora Gjalskog	44
Zaključak	61
Sažetak.....	62
Popis literature.....	63

Uvod

Tema ovoga rada bit će prikazivanje elemenata pravaške ideologije (pravaških ideologema) u odabranim romanima hrvatskih književnika koji su djelovali u književnopovijesnoj epohi realizma (ili točnije rečeno svoja najbolja književna ostvarenja ostvarili su u okviru realističke epohe). Djela na kojima će se uočavati pravaški ideologemi su: *Fiškal* Ante Kovačića, *Urota zrinško-frankopanska* Eugena Kumičića i *U noći* Ksavera Šandora Gjalskog. Budući da je pravaška ideologija bila izraz teorijskog *učenja* jedne političke stranke (Stranke prava), ova činjenica morala je naći odjek u književnom stvaralaštvu pojedinih pisaca koji su se identificirali s načelima koje je ona provodila. Točnije, jedna od namjera gore navedenih pisaca bila je potvrđivanje ili kritiziranje ideološkog sustava Stranke prava koji su do početka osamdesetih godina već dovršili pravaški lideri Ante Starčević i Eugen Kvaternik te je pravaška ideološka slika dotada u najvećoj mjeri bila zaokružena. Kovačić i Kumičić svojim su romanima na neki način željeli poslati poruku svojem čitateljstvu o ispravnosti nauka Stranke prava i to su željeli potvrditi u svojim djelima. S druge strane, Gjalski je svojim djelom neizravno i implicitno kritizirao pravaški ideološki sustav pa ga u tome smislu možemo gledati kao Kovačićev i Kumičićev negativni parnjak kada se govori o namjerama pisanja teksta. Na temelju svega izrečenog, bilo je za očekivati da će u sva tri odabrana ostvarenja zaista biti prisutni pravaški ideologemi. Zadatak je ovoga rada pronaći, prikazati i objasniti te ideologeme kako u kontekstu konkretnih književnoumjetničkih djela, tako i na nešto apstraktnijoj teorijskoj (ideološkoj) razini.

Metodologija

Rad će biti strukturiran tako da će se prije razlaganja pravaških ideologema u odabranim Kumičićevim, Kovačićevim i Gjalskijevim djelima ukratko prikazati povijesna situacija u Hrvatskoj od polovice do kraja devetnaestog stoljeća. U povijesni prikaz uklopit će se i zbivanja u hrvatskoj književnosti u posljednjoj četvrtini devetnaestog stoljeća, a ova dva odjeljka služiti će kao potvrda da se književna i političko-povijesna događanja u tom vremenu ne mogu odvojiti jedna od drugih što je uostalom i jedan od glavnih razloga za prikazivanje ove tematike u samom radu. U početnom dijelu rada također će biti prikazani osnovni koncepti pravaštva i pravaške ideologije. Na ovaj odjeljak nadovezat će se prikaz konkretnih dijelova teorijskog tumačenja problematike ideologije nizozemskog profesora Teuna A. van Dijka čije će razlaganje biti posebno korisno prilikom prikazivanja pravaških ideologema u Kovačićevom, Kumičićevom i Gjalskijevom djelu. Njegova knjiga *Ideologija: multidisciplinarni pristup* u kojoj multidisciplinarno pristupa pojmu ideologije ujedno će poslužiti kao teorijski okvir na kojemu će se temeljiti tumačenje odnosa književnosti i ideologije u kontekstu odabranih književnih ostvarenja. Glavna knjiga kojom ću se služiti prilikom prikazivanja konkretnih odrednica pravaškog ideološkog nauka bit će djelo *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret* hrvatske povjesničarke Mirjane Gross koja je veliki dio svoje znanstvene karijere posvetila proučavanju pravaštva. Uz navedenu literaturu, po potrebi ću se služiti ostalom književnopovijesnom i književnokritičkom literaturom koja se osim ostalog, bavila i proučavanjem književnog stvaralaštva autora koji su napisali djela koja će biti u središtu pozornosti ovoga rada. U dijelovima gdje će biti prikazani pravaški ideologemi u romanima *Fiškal* Ante Kovačića, *Urota zrinsko-frankopanska* Eugena Kumičića i *U noći* Ksavera Šandora Gjalskoga aktivno ću se služiti citatima i navodima iz djela putem kojih će se potvrđivati prisutnost elemenata pravaške ideologije. Djela Mirjane Gross i Teuna A. van Dijka prilikom prikazivanja elemenata pravaške ideologije služiti

će kao znanstvena nadgradnja kojom će se na neki način potvrđivati izražaji pravaškog učenja u odabranim književnim ostvarenjima.

Hrvatska od Revolucije 1848./9. do Khuena Hedervaryja

Za razmatranje pravaštva i utjecaj pravaške ideologije na djela *Fiškal* Ante Kovačića, *Urota zrinsko-frankopanska* Eugena Kumičića i *U noći* Ksavera Šandora Gjalskoga na početku je potrebno ukratko prikazati povijesni razvoj Banske Hrvatske u vremenu druge polovice 19. stoljeća. Razloge za prikazivanje onodobne situacije u Banskoj Hrvatskoj treba tražiti u neodvojivoj povezanosti povijesno-političkih događanja s književnim strujanjima (mnogi hrvatski književnici od Šenoe nadalje sudjelovali su u političkom životu Hrvatske, a posebno je važno istaknuti da su mnogi književnici realizma bili pravaši, o čemu će u nastavku biti više riječi).

Početak povijesnog pregleda treba započeti s prikazom događaja u 1848. i 1849. godini kada su se u većini Europe događala revolucionarna zbivanja, a i na području Hrvatske je u to vrijeme trajao pravi narodni pokret predvođen hrvatskim banom Josipom Jelačićem. Hrvatski ban stavio se u službu razbijanja Mađarske revolucije potaknut time što su mađarski revolucionarni prvaci željeli znatno smanjiti hrvatsku autonomiju, odnosno namjera im je bila pretvoriti područje Banske Hrvatske (koje se otprilike sastojalo od područja Sjevernog primorja s Rijekom, Gorskog kotara i Like te kopnene Hrvatske sa Srijemom) u sastavni dio buduće ugarske države.

Razloge zašto se ovdje počinje s prikazom povijesnih događaja tog burnog razdoblja također treba tražiti u tome što se u tom vremenu prvi put javlja budući prvak Stranke prava Ante Starčević koji će u suradnji s Eugenom Kvaternikom u budućnosti oblikovati ideološki sustav Stranke prava. Posebno je zanimljivo primijetiti da je Starčević u to vrijeme bio oduševljen narodnim *ilirskim* pokretom i pridružio se općenarodnom oduševljenju te se tada iskazao kao „uvjereni ilirac i Jelačićev obožavatelj“ (Gross 2000: 40). Ovakvi stavovi bili su u potpunoj suprotnosti s njegovim budućim političkim djelovanjem te će on kasnije postati gorljivi pravaš i zakleti protivnik *iliraca* i nastavljača ilirskog

pokreta (odnosno pripadnika buduće Narodne stranke¹). Ipak, ova činjenica nas ne treba čuditi jer je tijekom tih revolucionarnih događaja na području Hrvatske zaista vladalo narodno jedinstvo, pa je i Starčević želio dati svoj doprinos narodnom pokretu (ovdje treba pridodati napomenu da je u vrijeme ovih događaja on imao 25 godina te je tek počeo izgrađivati svoje stavove koje će u nastavku života uvelike preoblikovati i promijeniti).

Nakon završetka *narodnog pokreta* i kršenja revolucija u Habsburškoj Monarhiji 1848/9. godine, u početku je to razdoblje bilo ispunjeno nadom u demokratizaciju političkog života i davanje većih nacionalnih prava zapostavljenim nacionalnim skupinama u okviru multinacionalne Habsburške Monarhije (u kojoj je živjelo petnaestak različitih etničkih i nacionalnih skupina). Ipak, kako je vrijeme prolazilo, svima je bilo jasno da od možebitne demokratizacije i liberalizacije političkog života u Habsburškoj Monarhiji neće biti ništa. Tako Valentić i Čoralić navode da je razdoblje pedesetih godina 19. stoljeća u povijesti Habsburške Monarhije ostalo poznato pod imenom *Bachov apsolutizam*, a to povijesno razdoblje dobilo je ime po личности ministra unutarnjih poslova Alexandra Bacha, iako on nije bio tvorac tog apsolutističkog sustava (Valentić i Čoralić 2005: 420). To je razdoblje bilo obilježeno vladavinom novog vladara Habsburške Monarhije Franje Josipa I. (koji je došao na habsburško prijestolje 1848. godine) u kojoj su njemačke (odnosno austrijske) elite vodile glavnu riječ u čemu im je uvelike pomagao glomazni birokratski sustav predvođen vojskom i policijom koji je stvorila država. U takvim okolnostima bilo je jasno da istaknuti hrvatski intelektualci nisu mogli slobodno izražavati svoje stavove te su svoja politička djelovanja i nastojanja tek sporadično izražavali u tiskovinama koje su uspjele izbjeći strogom oku cenzure službene vlasti. Naravno, nikakva (otvorena) kritika službene vlasti nije

¹ Narodna stranka će u osamdesetim godinama devetnaestog stoljeća postati *režimska* stranka, kako navodi Gross (Gross 2000: 388) te će u velikoj mjeri napustiti prijašnja načela za koja se zalagala. Umjesto nje, njezina prijašnja načela (među kojima će biti i pozitivan odnos prema ilirskom pokretu) prihvatit će nova Neodvisna narodna stranka. Ovakvo stanje Gross slikovito predstavlja rečenicom da „su stvari zapravo bile postavljene naglavce“ (Gross 2000: 388).

dolazila u obzir. Ipak, u to vrijeme postupno počinje oblikovanje pravaške ideologije koju je putem raznih tekstova u dnevnom tisku i novinama počeo izražavati budući prvak Stranke prava Ante Starčević, kako navodi Gross (Gross: 2000: 47-48).

Prekretnica u povijesnom razvoju Habsburške Monarhije svakako je bila 1860. godina. Naime, 1859. godine Habsburška Monarhije je poražena u Drugom talijanskom ratu za ujedinjenje (ili Francusko-austrijskom ratu) i svima je bilo jasno da su političke promjene nužne. Austrijski car Franjo Josip je dopustio određenu liberalizaciju na političkom planu i 15. travnja 1861. godine nakon dugo vremena sazvan je Hrvatski sabor, kako navode Valentić i Čoralić (Valentić i Čoralić 2005: 424). Pravaška načela na ovom Saboru zastupali su budući pravaški lideri Ante Starčević i Eugen Kvaternik. Unatoč tome što su na zasjedanju Sabora zajednički nastupali, u prethodnim godinama Starčević je izražavao nepovjerenje prema djelatnosti Eugena Kvaternika i često su se njihova stajališta razilazila u mnogim pitanjima: „Među onima koji su ga sumnjičili da se prodao Austriji bio je, čini se i Starčević, koji je ustrajao u uvjerenju da je Austrija glavni neprijatelj Hrvata, a da su Mađari, kakvi god bili, njezina žrtva kao i Hrvati. Zato nije odobravao Kvaternikov žestoki antimadžarizam i njegov *hrvatsko-austrijski* program“ (Gross 2000: 96). Gross navodi da su i u budućnosti Starčević i Kvaternik u mnogim pitanjima imali različite stavove, ali to ih nije spriječilo da vrlo uspješno surađuju jer je obojici krajnji *sveti* cilj bio uspostava samostalne hrvatske države (Gross 2000: 104). Gross također navodi da su se glavni problemi o kojima se razgovaralo na ovom saboru odnosili na vladareve zapovijedi Hrvatskom saboru o nužnosti raspravljanja o problematici odnosa Hrvatske s Ugarskom, kao i o načinu slanja predstavnika Hrvatskog sabora u novoosnovano zakonodavno tijelo Carevinsko vijeće koje je svoje sjedište imalo u Beču (Gross 2000: 113). I na ovom saboru došlo je do izražaja Starčevićovo i Kvaternikovo razmimoilaženje oko pojedinih

pitanja koja su se odnosila na način provođenja političkog djelovanja, ali iz njihovih govora na tom saboru bila je vidljiva njihova želja za uspostavom samostalne hrvatske države pa su njih dvojica ubrzo pronašli zajedničku riječ: „Ante Starčević i Eugen Kvaternik izjašnjavali su se za ideal samostalne hrvatske države ali je Kvaternik ovom prilikom bio spreman, u dogovoru s kraljem, odstupiti od *podpunog suvereniteta* hrvatskoga naroda“ (Gross 2000: 119). Valentić i Čoralić navode da su svojim djelovanjem na ovom Saboru Starčević i Kvaternik konačno utemeljili treću stranku u Banskoj Hrvatskoj (uz već postojeću Narodnu i Mađaronsku stranku), koja će ostati poznata pod imenom Stranka prava zbog izričitog inzistiranja na poštivanju hrvatskog državnog prava (Valentić i Čoralić 2005: 427).

Unatoč tome što su mnogi smatrali da je održavanje Sabora prvi korak u možebitnoj liberalizaciji političkog života u Habsburškoj Monarhiji, to se nije dogodilo. Naime, nakon održavanja Hrvatskog sabora 1861. godine habsburški vladar Franjo Josip ponovno je uveo čvršći oblik vladavine pa se idućih nekoliko godina sabor više nije sastajao. Ipak, ova činjenica nije spriječila daljnje razvijanje pravaške politike (i postupno oblikovanje pravaške ideologije). Tako su pravaši u tom vremenu iznosili svoja stajališta o širokom rasponu tema pa su se izjašnjavali o društvenim, političkim, nacionalnim i ekonomskim pitanjima. Kako su oba istaknuta pravaška lidera zastupala ideju o potrebi moralnosti političara koji bi služili kao uzor *običnim građanima*, nije im lako padala nepravda s kojom su se svakodnevno susretali u takvim povijesnim okolnostima kada su velike povijesne promjene zahvaćale prostor Habsburške Monarhije. Naime, nakon još jednog poraza koji su Habsburgovci pretrpjeli u Njemačko-austrijskom ratu 1866. godine, Franjo Josip je odlučio da je vrijeme za preustroj Habsburške Monarhije te je ovakav preustroj izvršen sklapanjem takozvane Austro-ugarske nagodbe 1867. godine kojom je Habsburška Monarhija pretvorena u dvojnu Austro-ugarsku Monarhiju, a dva dijela

Monarhije su „osim krune, bile povezane ovim zajedničkim poslovima: vanjska politika i trgovina, stajaća vojska i financije za te poslove; zakonodavstvo o neizravnim porezima, carinama, novcu, trgovačkim poslovima i vojnom sistemu“ (Šidak, Šepić, Karaman i Gross 1968: 30).

Nedugo nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe, 1868. godine Hrvati su sklopili posebni sporazum s Mađarima koji je u povijesti ostao poznat pod imenom Hrvatsko-ugarska nagodba. Tim sporazumom Hrvatskoj je osiguran određeni stupanj autonomije, ali mnoga pitanja još nisu bila riješena među kojima se posebno ističe pitanje pripadnosti Rijeke, kako navodi Gross (Gross 2000: 208). Valentić i Čoralić navode kako je ovaj sporazum ostao temelj za sporazumijevanje Mađara i Hrvata u ugarskom dijelu Monarhije do kraja razdoblja trajanja zajedničke države iako je među hrvatskim političkim činiteljima često dolazilo do prikrivenih, a ponekad i otvorenih iskaza nezadovoljstva sustavom koji je stvoren sklapanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe (Valentić i Čoralić 2005: 460).

Šidak, Šepić, Karaman i Gross navode da su pravaši bili među onima koji su bili posebno razočarani novonastalom situacijom te je skupina pravaša predvođena Eugenom Kvaternikom odlučila kako je došlo vrijeme za dizanje ustanka kojim bi se napokon ostvario ideal samostalne hrvatske države (Šidak, Šepić, Karaman i Gross 1968: 51). Valentić i Čoralić navode da su oni odlučili ostvariti taj ideal ustankom što nije bila pravaška politika koja je to nastojala učiniti ponajprije mirnim putem i čekanjem povoljnih geopolitičkih okolnosti (Valentić i Čoralić 2005: 465). Šidak, Šepić, Karaman i Gross navode kako je ustanak bio podignut na širem području Rakovice u tadašnjoj Vojnoj krajini, čime su spomenuti pravaši okupljeni oko Kvaternika pokušali ostvariti ideju samostalne hrvatske države nasilnim putem (Šidak, Šepić, Karaman i Gross 1968: 52). Ovaj očajnički pokušaj stvaranja neovisne i samostalne hrvatske države nije uspio, ali Kvaternikova odvažnost koji se usudio *podići na oružje*

kako bi ostvario ideju samostalne hrvatske države potvrđuje činjenicu o fanatičnosti i radikalnosti pojedinih pravaških političara (Starčević nije bio obaviješten o pripremama za ovaj ustanak i nije sudjelovao u njemu) te odlično prikazuje do čega su sve bili spremni ići pojedini pripadnici Stranke prava kako bi ostvarili svoje zamisli.

Nakon rakovičkog ustanka „prestao je izlaziti pravaški list *Hrvatska*, a Starčević, Matasić i drugi poznatiji pravaši bili su pozatvarani i osuđeni i otada Stranka prava nije mogla sve do g. 1878. razviti nikakvu znatniju javnu djelatnost“ (Šidak, Šepić, Karaman i Gross 1968: 52). Ipak, nemogućnost da razvije javnu djelatnost nikako ne znači da je Stranka prava izgubila potporu i da nije mogla privući ljude u okrilje svoje stranke kako bi se mogao proširiti glas o načelima i idealima koje je ona zastupala. Veliki broj ljudi priključio se Stranci prava² isključivo zbog pravaškog lidera Ante Starčevića (koji je u potpunosti preuzeo vodstvo Stranke prava nakon Kvaternikove smrti u Rakovičkom ustanku). Šidak, Šepić, Karaman i Gross navode da je Stranka prava krajem osmog desetljeća devetnaestog stoljeća mogla u potpunosti obnoviti svoje političko djelovanje nakon što se kroz sedamdesete godine devetnaestog stoljeća oporavljala od *rakovičke katastrofe*. Posebno važan događaj u ovome smislu bio je početak izlaženja pravaškog glasila *Sloboda* na Sušaku 1878. godine, kako navode Šidak, Šepić, Karaman i Gross (Šidak, Šepić, Karaman i Gross 1968: 100). Gross navodi da je razdoblje osamdesetih godina devetnaestog stoljeća bilo razdoblje pravog procvata Stranke prava i u tom razdoblju ona je doživjela najveće političke uspjehe pa je tako primjerice na izborima održanim 1884. godine ostvarila sjajan rezultat osvojivši 24 mandata u Hrvatskom saboru (Gross 2000: 449). Valentić i Čoralić navode da je još veće uspjehe Stranke prava sprečavala poslovična Starčevićeva nepopustljivost i nespремnost na

² Stranka prava nije bila stranka u tipičnom smislu te riječi te posebno u početnom razdoblju djelovanja nije imala klasičnu stranačku strukturu, organizaciju i program, kako je to na više mjesta uočila Mirjana Gross (Gross 2000: 24, 138, 226).

prihvatanje političkog kompromisa s ostalim političkim strankama (Valentić i Čoralić 2005: 535).

Što se tiče povijesne situacije u osamdesetim godinama na području Banske Hrvatske, to razdoblje bilo je obilježeno banovanjem omraženog mađarskog baruna Dragutina Khuena-Hedervaryja čija će strahovlada potrajati čak dvadeset godina (Khuen-Hedervary bio je hrvatski ban od 1883. do 1903. godine). Khuen-Hedervary je tijekom svoje vladavine nastojao pretvoriti Hrvatsku u sastavni dio mađarske države (koja bi se po velikomađarskoj ideologiji trebala protezati od Karpata do Jadrana) i može se reći da je na kraju i uspio u svojem naumu. Za ostvarenje svojih ciljeva koristio se spletkama, korupcijom, tiranijom i nije prezao ni od čega kako bi ostvario ono što je naumio. Često je za ostvarenje svojih ciljeva koristio politiku sitnih ustupaka koji su zauzvrat zahtijevali golema odricanja. Svi vidovi javnog i političkog života bili su pod strogom kontrolom lojalnog birokratskog sustava koji je razvio Khuen-Hedervary tijekom svoje vladavine. Sustavnim razbijanjem svih kulturnih, političkih i ekonomskih inicijativa koje bi mogle donijeti neku korist Hrvatskoj i njezinim stanovnicima Hedervary je razbio duh hrvatskog naroda i u vrijeme njegova banovanja u Hrvatskoj je stvorena atmosfera općeg beznađa i očajja. Naravno da je ovakva političko-povijesna situacija morala naći odjeka u književnoj djelatnosti, a čak je i sama književna produkcija za vrijeme vladavine Khuena-Hedervaryja bila strogo kontrolirana od strane režima. Slijedom toga svako nepoćudno djelo bilo je cenzurirano i zabranjeno je njegovo izdavanje, oglašavanje i javno raspačavanje što nam možda najbolje oslikava jedna anegdota prilikom slučaja kada je zbirka pripovijetki Gjalskog *Bijedne priče* izmakla strogom oku cenzure što je samog Khuena razljutilo pa je državnom tužitelju rekao: „U novinama plenite svaku glupost, a ovo ste propustili!“ (Georgijević prema Donat 1998: 62). Sigurno je jedna od glavnih motivacija Ksavera Šandora Gjalskoga prilikom pisanja svoga romana *U noći* bila prikazati

teško stanje pod Khuenovim režimom. Ovo je samo još jedna potvrda kako je izvanknjiževna situacija uvelike utjecala na književna strujanja te su pojedini pisci izražavali svoje stavove o tim pitanjima u svojim književnim ostvarenjima.

Hrvatski književni kompleks posljednje četvrtine devetnaestog stoljeća

Kada je Stranka prava doživljavala svoje najveće uspjehe u prvoj polovici osamdesetih godina devetnaestog stoljeća, događale su se i velike promjene u hrvatskoj književnosti. Naime, početkom osamdesetih godina devetnaestog stoljeća (1881. godine) umire poznati hrvatski književnik August Šenoa i s njime završava jedna književnopovijesna epoha u hrvatskoj književnosti. Mišljenja u pogledu književnopovijesne periodizacije ovoga razdoblja poprilično se razlikuju među književnim povjesničarima pa na primjer Ivo Frangeš u svom prikazu povijesti hrvatske književnosti govori o „hrvatskom romantizmu ili protorealizmu“ (Frangeš 1987: 189), dok Miroslav Šicel ukazuje na postojanje „predrealističke stilske formacije“ (Šicel 1997: 75). Ipak, bez obzira kako nazivali ovo književno razdoblje (ako je ono uopće zasebno postojalo) neosporna je činjenica da su šezdesete i posebno sedamdesete godine devetnaestog stoljeća u hrvatskoj književnosti bile obilježene književnim djelovanjem Augusta Šenoa.

Frangeš navodi da su književnici realizma (koji su većinom bili mlađi pisci koji su počeli stvarati nakon Šenoine smrti 1881. godine) svojim književnim radom željeli napraviti odmak od poetike koja je bila dominantna u prethodnom razdoblju kada je zasigurno glavnu riječ vodio August Šenoa (Frangeš 1987: 190). Šicel navodi da se taj odmak većinom događao na političkoj, a ne literarnoj osnovi i tu je on ukazivao na suprotstavljene političke stavove budući da je Šenoa bio narodnjak, a većina pisaca hrvatskog realizma bili su pravaši (Šicel 1997: 86). Neki od najpoznatijih predstavnika hrvatskog realizma bili su Ante Kovačić, Eugen Kumičić, Ksaver Šandor Gjalski, Silvije Strahimir Kranjčević, Vjenceslav Novak i Josip Kozarac. Unatoč tome što su pojedini književnici hrvatskog realizma gorljivo napadali i kritizirali književnu djelatnost i načela koja je zastupao August Šenoa što se vrlo zorno može vidjeti u slučaju britkih i nemilosrdnih Kovačićevih okršaja sa Šenoom (vidi Šicel

1984: 60-74), stječe se dojam da je većina književnika koji su tada stvarali u određenoj mjeri poštovala njegova literarna načela. Jedan od pravaški orijentiranih pisaca hrvatskog realizma koji je posebno cijenio njegovu djelatnost svakako je bio Eugen Kumičić (uz Kranjčevića i Harambašića):

„Odnos Kumičićev prema Šenoi ne mijenja se ni poslije smrti velikog pisca. Potrebno je spomenuti iz moralnih i književnih razloga: moralnih, jer je Kumičić, poput Harambašića i Kranjčevića, pripadao među pravaše, koji su svakom zgodom izricali poštovanje prema Šenoi; literarnih, jer su izričući tu zahvalnost, potvrđivali poznatu istinu da i jedni i drugi za vlastiti razvitak duguju najviše upravo Šenoi“ (Frangeš i Živančević 1974: 387).

Ambivalentan odnos prema Šenoi koji je bio prisutan kod većine književnika hrvatskog realizma ostao je prisutan kroz trajanje cijele epohe realizma (i književnog djelovanja pisaca hrvatskog realizma). Kao što je već rečeno, pravaški orijentiranim piscima kod Šenoe je zasigurno najviše smetala njegova politička orijentacija i taj sukob i razilaženje s njim uglavnom je bilo politički motivirano. Pisci koji su bili pripadnici Stranke prava (Kranjčević, Kovačić i Kumičić) preko književnog stvaralaštva su ujedno vršili i političko djelovanje pa nije nikakvo čudo da su često dolazili u sukobe s piscima koji su bili simpatizeri ili članovi Narodne stranke. Zbog političke aktivnosti pisaca koji su stvarali u razdoblju trajanja književne epohe hrvatskog realizma nužno je ponovno istaknuti povezanost povijesnog konteksta sa strujanjima u književnosti. Budući da je većina književnika hrvatskog realizma bila pripadnici Stranke prava i književni teoretičari ukazali su na važnost ove činjenice. Tako Miroslav Šicel kaže da je na „razvoj hrvatske književnosti u tim politički složenim osamdesetim godinama, na njezino usmjeravanje prema realizmu, presudnu i izravnu ulogu imala Stranka prava s Antom Starčevićem na čelu“ (Šicel 1997: 84). Frangeš govori o tome kako je „književni program pravaša bio realistički, čak naturalistički radikalan“ (Frangeš i Živančević 1987: 268), dok Jelčić možda najsnažnije opisuje neraskidivu vezu pravaškog pokreta i hrvatskog realizma govoreći o tome kako je „hrvatski realizam potekao iz

Starčevićeva tobolca“ (Jelčić 1997: 239) i tvrdeći da je „pravaška ideologija našla svoj književni izraz u koncepciji realizma, koju je sama oblikovala kao svojevrsnu sintezu idealizma, realizma i naturalizma“ (Jelčić 1997: 239). Nemeć također spominje činjenicu o prožimanju pravaštva i hrvatskog književnog realizma: „Pravaštvo kao ideološko-politički, ali i specifičan kulturni pa čak i etički fenomen, svakako je bitno djelovalo na formiranje hrvatskog realizma“ (Nemeć 1995: 141). Sve ovo nam još jednom potvrđuje činjenicu o neospornoj povezanosti Stranke prava s djelovanjem većine pisaca hrvatskoga realizma. Stoga je u svakom slučaju opravdano, potrebno i korisno opisivanje elemenata pravaškog nauka koji se mogu iščitati iz djela *Fiškal* Ante Kovačića, *Urota zrinsko-frankopanska* Eugena Kumičića i *U noći* Ksavera Šandora Gjalskog. Ipak, za razliku od Kovačićevog i Kumičićevog djela, u romanu Gjalskog *U noći* najveća pozornost bit će usmjerena na elemente kojima se Gjalski odvaja od strukture pravaškog učenja budući da je po mišljenju mnogih kritičara³ ovaj roman njegov službeni literarni raskid veze s pravaškim pokretom kojemu je jedno vrijeme pripadao.

³ Vinko Brešić govori kako je u slučaju romana *U noći* „riječ o političkome romanu s mračnom slikom hrvatskog društva u kome cvatu nemoral, korupcija, karijerizam i beskrupuloznost, a ujedno je i autorov obračun s pravaškom politikom“ (Brešić 2015: 156). Frangeš navodi tvrdnju o autorovoj neumjerenosti kritici pravaštva putem ovog romana: „Kao da je Đalskome više bilo do kritike neumjerenoga pravaštva negoli do osude dvojice mladih ljudi koje je uzeo kao predstavnike generacije“ (Frangeš prema Donat 1998: 164), dok Nemeć govori kako se Gjalski putem ovog romana obračunao s mladenačkim političkim uvjerenjima: „U romanu *U noći* Gjalski se zapravo obračunao s aktualnim političkim idejama u Hrvatskoj, a ujedno i s vlastitim mladenačkim uvjerenjima“ (Nemeć 1995: 210).

Osnovni koncepti pravaštva

Nakon prikazivanja povijesnih i književnih događaja, u nastavku treba prikazati na čemu je Stranka prava temeljila svoje političko djelovanje i koji su bili osnovni koncepti pravaštva. Na početku treba još jednom naglasiti kako su Ante Starčević i Eugen Kvaternik bili najviše zaslužni za oblikovanje konkretnog sustava učenja koji se vremenom razvio u pravašku ideologiju i time su se prometnuli u glavne *ideologe* Stranke prava.⁴ Vrhovni cilj kojemu su oni težili (i koji se svakako trebao ostvariti usprkos međusobnim nesuglasicama) trebalo je biti uspostavljanje samostalne hrvatske države. Ipak, Starčević je smatrao da uspostavljanju nezavisne hrvatske države treba prethoditi svojevrsno pročišćenje hrvatskog naroda nakon kojega bi život u novoosnovanoj hrvatskoj državi bio skladan i blagotvoran: „Samostalna hrvatska država bila bi posljedica procesa u kojemu bi težnja za slobodom, kao vrhunska moralna vrijednost i poticaj u borbi za oslobođenje od tuđinaca i njihovih pomagača, obuhvatila cijeli hrvatski narod“ (Gross 2000: 15). Naravno, narod bi u svemu trebao slijediti Starčevićev primjer budući da on zna što je najbolje za njega. Vrlo lako može se uočiti da je na oblikovanje ovakvih Starčevićevih stavova utjecalo učenje francuskog filozofa i književnika iz 18. stoljeća Jean-Jacquesa Rousseaua „koji je smatrao da velika duša i misija zakonodavca i učitelja mora doći u sukob s neupućenim narodom te je ponekad nemoguće prevesti misli mudraca na jezik razumljiv narodu“ (Gross 2000: 24). Nastavljajući se na Rousseauovo učenje, Starčević u sebi vidi osobu koja će hrvatskom narodu služiti kao uzor kako bi se trebao ponašati na putu prema samostalnoj državi:

„Iz toga učenja Starčević zacijelo sebe doživljava kao mudraca – filozofa koji odgojem uklanja slabosti hrvatskoga naroda nametnute od tuđinaca, obnavlja njegov prirodni gospodski duh, priprema ga prosvjećivanjem za spoznaju smisla u samostalnoj

⁴ Mirjana Gross potvrđuje ovu činjenicu i na više mjesta govori o pravaškom ideološkom sustavu kao *Starčevićevu i Kvaternikovu nauku ili učenju* (Gross 2000: 15, 42, 70). Ipak, Mirjana Gross ponekad odstupa od ovakve definicije te u tom slučaju govori isključivo o *Starčevićevu nauku* (Gross 2000: 46, 122). Ovime autorica posredno iznosi mišljenje o neosporno većem Starčevićevu utjecaju na oblikovanje pravaške ideologije, iako se Kvaternikov doprinos ni u kojoj mjeri ne može podcijeniti i zanemariti.

hrvatskoj državi. Postavlja dijagnozu bolesti hrvatskoga čovjeka koji još ne vidi vrijednost i važnost slobode i predlaže njegovo izlječenje u samostalnoj hrvatskoj državi“ (Gross 2000: 24).

Još jedna bitna odrednica pravaškog sustava učenja bilo je učenje o navodnom prešutnom *ugovoru* koji su Habsburgovci sklopili s hrvatskim narodom prilikom stupanja na hrvatsko prijestolje 1527. godine. Starčević je smatrao da svako kršenje ugovora daje pravo hrvatskom narodu da raskine taj ugovor i eventualno potraži novog kralja.⁵ Budući da je Starčević tijekom cijele svoje političke karijere smatrao da je Austrija⁶ bezbroj puta prekršila taj ugovor, smatrao je da je stanje u Habsburškoj Monarhiji neustavno i protuzakonito. Stoga je on smatrao da je svaka *praktična* svakodnevna politička djelatnost besmislena te je u svojim govorima iznosio mišljenje da sav napor treba ulagati u prosvjećivanje hrvatskog naroda i razlaganje pravaških načela sve dok se Hrvatska nalazi u okviru Habsburške Monarhije, a svakodnevna politička djelatnost bi bila primjerena i potrebna tek u samostalnoj hrvatskoj državi, kako navodi Gross (Gross 2000: 225). Još jedna bitna karakteristika njegove političke djelatnosti bila je beskompromisnost koja se često pretvarala u žestoko kritiziranje i psovanje kako *Austrije*, tako i svojih političkih protivnika. U prvom slučaju, razlog Starčevićeva bijesa svakako je bilo navodno višestruko kršenje ugovora od strane Austrije, zbog čega je on nju poistovjetio sa „strašnim zlom neusporedivim s bilo čime na svijetu“ (Gross 2000: 193).⁷ Što se tiče pravaških političkih protivnika može se reći da je u ovom slučaju njegov bijes još više došao do izražaja. Naime, on je ponajprije pravaškim političkim protivnicima⁸

⁵ I u ovom pitanju Starčević se povodio za Rousseauovim razmišljanjima: „Prema Rousseauovu učenju *društveni ugovor* prestaje vrijediti ako se vladar ili vlada svojevolsnom djelatnosti izdvoje iz opće volje suverena“ (Gross 2000: 24).

⁶ *Austriju* je Starčević u svojim govorima uvijek poistovjećivao s dinastijom i bečkim dvorom, te se u slučajevima kada je govorio o Austriji to nije odnosilo na strogi geografsko-teritorijalni pojam u današnjem smislu riječi.

⁷ Ovakav stav Starčević je zadržao tijekom cijeloga života te ga je više puta ponovio, nekad u blažem, a nekad u oštrijem obliku, kako navodi Gross (Gross: 2000: 225, 364, 369, 413).

⁸ Kasnije je Starčević proširio opseg ljudi koji su ulazili u kategoriju *Slavoserba*: „Iz kasnijih se spisa vidi da Starčević nije *Slavoserbima* samo nazivao samo kategoriju ljudi s ropskom moći, kakvih ima u svih naroda, nego napose i južnoslavenske Vlahe-stočare koji su se, mijenjajući svoja staništa kretali Balkanskim poluotokom, Srbe

pridao izmišljenu novotvorenicu *Slavoserb* koja se upotrebljavala isključivo u krajnje negativnom i ponižavajućem značenju te je označavala ljude ropske i sužanjske naravi koji su u potpunosti nesposobni za vlastito razmišljanje i donošenje samostalnih odluka, kako navodi Gross (Gross 2000: 248). Ovakvo učenje Starčević je preuzeo od poznatog grčkog filozofa iz 4. stoljeća prije Krista Aristotela koji je razvio slično učenje o postojanju gospodara i robova, vladajućih i vladanih, kako navodi Gross (Gross: 2000: 18). Ovakvi dijelovi Aristotelovog učenja koje je on preoblikovao u skladu s potrebama njegovog vremena postupno su postali bitna ideološka odrednica pravaškog nauka:

„Aristotelovo uvjerenje o prinuđenim sužanjskim osobinama robova i *barbarskih naroda* Starčević je upotrijebio za bitnu komponentu svoga ideološkoga sustava, naime za svoju *slavoserpsku* tezu. Pronašao je u svom vremenu podljude i skupine nesposobne za čovjeku prinuđenu potrebu za slobodom, koji žive posvuda, uvijek služe tuđinu, a svakom narodu nanose samo zlo. Oni su glavna zapreka preporodu gospodskoga duha hrvatskoga naroda“ (Gross 2000: 18).

Kako je bitna komponenta pravaškog ideološkog sustava bilo učenje o postojanju *gospodskih i barbarskih* naroda, bilo je jasno da će takav odnos snaga nužno voditi do primjene takvih teorijskih načela u konkretan ideološki okvir. Takav okvir je nužno morao poprimati oznake nacionalističke ideologije što je vrlo dobro prepoznao Jaroslav Šidak koji je Starčevićovo i Kvaternikovo pravaško učenje nazvao „ideologijom hrvatskog nacionalizma“⁹ (Šidak, Šepić, Karaman i Gross 1968: 50). Budući da su Starčević i Kvaternik smatrali da su Hrvati jedini pozvani odlučivati o povijesnoj sudbini naroda na južnoslavenskom području, cijelo to područje je po njihovu shvaćanju trebalo ulaziti u teritorijalni opseg buduće Velike Hrvatske: „Negirajući etničko ime Srba i Slovenaca, a po tome i njihovu narodnu individualnost, oni su u pojmu

u hrvatskim zemljama, srpsku raju koja se digla na ustanak protiv Turaka i, najzad južnofrancuske Cagote, koji su do Revolucije bili neka vrsta parijske u Francuskoj“ (Šidak, Šepić, Karaman i Gross 1968: 50).

⁹ Gross navodi sličnu tvrdnju i definira pravaški nauk kao „nacionalno-integracijsku“ ideologiju (Gross: 2000: 32).

deržavnog prava Hervatah, po historiji i po narodnosti obuhvatili sve južnoslavenske zemlje od Koruške do Srbije“ (Šidak, Šepić, Karaman i Gross: 2000: 50).

Što se tiče procjena geopolitičkih okolnosti i oslanjanja na *velike sile*, u ovom pogledu pravaško učenje prolazilo je kroz najviše promjena u svom povijesnom razvoju (što nije nikakvo čudo budući da su se geopolitičke okolnosti mijenjale gotovo svakodnevno). Prvotno su Starčević i Kvaternik polagali velike nade u Francusku i francuski narod te su smatrali da će im Francuska predvođena carem Napoleonom III. (koji je vladao od 1851. do 1870. godine) pomoći u njihovoj težnji za ostvarenjem samostalne države tako što će se na njihovoj (pravaškoj) strani boriti protiv omraženih Nijemaca:

„Razmatrajući na svoj način položaj nakon bitke kod Sadove 1866. kada je pruska vojska pobijedila austrijsku, Starčević ponovno ističe da je njemština satrla hrvatski narod, koji nekada nije imao premca u Europi, i da su Slavoserbi pravi učenici *Nemacah*. Vjerovao je da će Nijemce kao tlačitelje naroda i nositelje najgorih ljudskih mana, uništiti tobožnji provoditelj najplemenitijih ideala – Napoleon III“ (Gross 2000: 264).

Gross navodi da su i u drugim prilikama pravaši prikazivali svoje tadašnje saveznike Francuze u najboljem mogućem svjetlu te se svakom prilikom ukazivalo na uzvišenost francuskog naroda, a ovakva opreka posebno je bila istaknuta na mjestima gdje se prikazivala uzvišenost francuskog naroda koja se isticala u oštroj suprotnosti naspram najnižih osobina kojima su okarakterizirani pripadnici njemačkog naroda, kako navodi Gross (Gross 2000: 288-9). Iz ovakvih stavova može se iščitati kako je u pravaštvu bila prisutna s jedne strane frankofilska, a s druge strane germanofobna nota. Ipak, Francuska predvođena Napoleonom III. doživjela je težak poraz u Francusko-pruskom ratu koji je trajao od 1870. do 1871. godine nakon čega je u Francuskoj ukinuta carevina i uspostavljena republika.

Iako su pravaši još neko vrijeme smatrali da će im Francuska pomoći u njihovoj borbi za stvaranjem samostalne hrvatske države, bilo je jasno da će pravaši morati pronaći novoga saveznika kojega su i pronašli u Rusiji. Ovakav preokret bio je podosta iznenađujuć jer je Starčević u svojim ranijim govorima, izjavama i tekstovima često nesmiljeno kritizirao Rusiju.¹⁰ Ipak, njegova vrhovna težnja bila je uspostava samostalne hrvatske države te mu je u tome smislu bilo svejedno hoće li Francuska ili Rusija pomoći u oživotvorenju ovoga cilja. Kako su se mijenjale geopolitičke okolnosti u Europi, tako su se mijenjali i Starčevićevi pogledi te je uslijed promijenjene konstelacije snaga on očito bio spreman promijeniti svoje prijašnje pozicije kako bi njegov nauk išao ukorak s aktualnim promjenama u snagama moći među velikim europskim silama. Ova činjenica nam pomaže objasniti velike promjene njegovih stavova u pogledu oslanjanja na velike sile.

U ovome dijelu ukratko su prikazani osnovni koncepti pravaškog nauka, a ove koncepte pravaškog nauka su negdje cjelovito, a negdje djelomično; negdje otvoreno, a negdje posredno i neizravno upotrijebili i prikazali pisci hrvatskog realizma Ante Kovačić u romanu *Fiškal*, Eugen Kumičić u romanu *Urota zrinsko-frankopanska* te Ksaver Šandor Gjalski u romanu *U noći*. Zadatak ovoga rada će biti pronaći i prikazati koncepte pravaškog ideološkog nauka koje su navedeni pisci iskoristili u svojim radovima.

¹⁰ Starčević je inače nijekao postojanje Slavena te im nije davao oznaku narodnosti, a smatrao je da se slavensko ime koristi isključivo u službi širenja ruske prevlasti te je smatrao da to svakako nije u hrvatskom interesu: „Slavensko je ime, prema Starčeviću, izmišljotina i *pletivo*.. *nekoliko čerčarah i žugarah* kojima je samo stalo do njihove taštine i kese. (...) Uvjeren je da slavenstvo ima zadaću pomagati proširenje ruske države ili savez država koje bi se smatrale *ruskimi ađunturami i kapuraliami* i značile bi propast Hrvata“ (Gross: 2000: 221).

Uvod u teorijsko razmatranje problematike ideologije Teuna A. Van Dijka

Prije nego što krenemo u razlaganje pravaških ideologema u odabranim djelima, treba obratiti pozornost na teorijski okvir na kojemu će se temeljiti rad prilikom razmatranja problematike ideologije. Prva stvar koju treba preciznije odrediti odnosi se na definiranje značenja ideologema. Ideologem „označuje ideologijsku sastavnicu književnoga djela, kakav povijesno određen kompleks vrijednosti, kojega se proturječno-antagonistična narav u procesu književne obradbe potiskuje radi estetički cjelovitog i prividno neideološkog prikaza svijeta.“¹¹ Pri razmatranju teorijskog pojma ideologije koristit ću većinom knjigu nizozemskog profesora i „jednoga od najvećih autoriteta u području kritičke analize diskursa i diskurzivne lingvistike“ (van Dijk 2006: 461) Teuna A. van Dijka *Ideologija: multidisciplinarni pristup*.¹² U studiji autor pristupa teorijskom pojmu ideologije na multidisciplinarnan način te mu je glavna namjera objediniti spoznajnu, društvenu i diskurzivnu ulogu ideologije, što uostalom i potvrđuje u predgovoru:

„Pa ipak, prihvatio sam izazov, a ova je knjiga prvi dio toga velikoga pothvata. Ona raspravlja o nekim temeljnim konceptima te nove, multidisciplinarnе teorije ideologije i skicira opći nacrt načina na koje diskurs izražava i reproducira ideologije. Opći teoretski okvir mogega pristupa ideologiji možemo sažeti trokutom što ga čine koncepti spoznaje, društva i diskursa. To znači da najprije trebamo proučiti položaj, unutarnju organizaciju i mentalne funkcije ideologija u smislu društvene spoznaje. Zatim da su uvjeti i funkcije ideologija očigledno ne samo spoznajni već i društveni, politički, kulturni i povijesni. I potom, da se ideologije oblikuju, mijenjaju i reproduciraju uglavnom društveno situiranim diskursom i komunikacijom“ (van Dijk 2005: 7).

Ipak, u nastavku treba prikazati točno određene dijelove knjige koji su bili posebno korisni za specifične potrebe ovoga rada pri uklapanju specifičnih

¹¹ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26913>, 11. 9. 2018

¹² Po potrebi služit ću se i tumačenjem ideologije kakvu je dala Mirjana Gross u svojoj knjizi o izvornom pravaštvu koja je teorijsko razmatranje ideologije temeljila na knjizi profesora Boudona sa Sorbonne: „Poslužila sam se knjigom profesora sociologije na Sorbonnei (1988.), koji se bavi historijom, definicijom tog pojma, značenjem ideologija u društvenim procesima i njihovom spoznajnom vrijednošću“ (Gross: 2000: 35).

dijelova pravaške ideologije izraženih u odabranim Kovačićevim, Kumičićevim i Gjalskijevim romanima u ovakav opći teorijski okvir.

U teorijskom razmatranju ideologije van Dijk jasno razlikuje našu/e i vanjsku/e skupine i tu razliku naglašava i grafički predočavajući našu skupinu velikim slovom u zamjenici Mi, a protivničku/e skupinu/e označava zamjenicom Oni¹³ (van Dijk 2006: 100). Naglašavanje suprotnosti između *Nas* i *Njih* je štoviše jedna od glavnih oznaka koju mora zadovoljiti svaka ideologija kako bi mogla biti proglašena kao takvom što samo potvrđuje kakvu je važnost igrala ovakva opreka u van Dijkovu pristupu teorijskom pojmu ideologije:

„Općenita shema polarizacije koja se definira suprotnošću između *Nas* i *Njih* upućuje na to da se tu radi o skupinama i sukobima skupina, i da skupine grade ideološku sliku o sebi i drugima tako da *Nas* (općenito) predočuju pozitivno a *Njih* negativno. Izgleda da je temeljno svojstvo ideologija pozitivno samopredočivanje i negativno predočavanje drugih“ (van Dijk 2006: 100).

Sljedeće pitanje koje se postavlja bilo je na koje će se načine odvijati pozitivno predstavljanje sebe i negativno predstavljanje drugog. Van Dijk predlaže vrlo jednostavnu formu takozvanog *ideološkog četverokuta* kojim nudi rješenje putem kojeg će se izražavati složeni odnosi afirmacije i negacije, odobravanja i prijekora između naše i tuđe skupine, odnosno *Nas* i *Njih*. Van Dijkov *ideološki četverokut* sastoji se od četiri poteza i on ga ovako prikazuje u knjizi:

- „1. Iskazati/naglasiti informacije koje su pozitivne za nas.
2. Iskazati/naglasiti informacije koje su negativne za njih
3. Suzbiti/ublažiti informacije koje su pozitivne za Njih.

¹³ Van Dijk izrijekom ističe važnost korištenja ovih dvaju zamjenica u ideološke svrhe: „Uzimajući u obzir prirodu ideologija koja se zasniva na skupini, polarizacija skupina i društvena borba prototipski se izražavaju poznatim pronominalnim parom *Mi* i *Oni*. Doista, postoji malo riječi u jeziku koje mogu biti tako društveno i ideološki *nabijene* kao jednostavno *mi*. Bliski odnos između skupnog identiteta, poistovjećivanja i ideologije objašnjava takvu posebnu funkciju te zamjenice“ (van Dijk 2006: 274).

4. Suzbiti/ublažiti obavijesti koje su negativne za Nas“ (van Dijk 2006: 356).

Van Dijk zaokružuje ideološku shemu između Nas i Njih tako što ukazuje na postojanje takozvanih ideoloških i društvenih neprijatelja koji stoje nasuprot naše skupine, odnosno Nas. Ideološki neprijatelji po van Dijkovu tumačenju predstavljaju neku vrstu *intelektualnoga* neprijatelja, a svrha samih ideologija su „izravni ili neizravni napadi na ideološke suparnike ili neprijatelje“ (van Dijk 2006: 371-2). S druge strane, naspram *intelektualnih* i ideoloških neprijatelja van Dijk ukazuje na postojanje konkretnih društvenih neprijatelja koji prijete našoj ideološkoj skupini.¹⁴ Ovakvo autorovo tumačenje u velikoj mjeri može se prenijeti na sustav pravaške ideologije te će stoga razlaganje razlike između Nas i Njih, kao i identificiranje i uočavanje ideoloških i društvenih neprijatelja u sustavu pravaške ideologije izraženom u odabranim Kovačićevim, Kumičićevim i Gjalskijevim djelima predstavljati značajan dio ovoga rada.

¹⁴ Van Dijk razlaže svoje stavove o ideološkim i društvenim neprijateljima u zadnjem dijelu knjige gdje na konkretnom primjeru ideologije *kulturnoga konzervatizma* američkog konzervativnog mislioca Dinesha d'Souze prikazuje ideološke i društvene neprijatelje u sustavu te ideologije. Naravno, u ovom radu ideološki i društveni neprijatelji bit će prikazani na temelju sustava pravaške ideologije.

Pravaštvo u djelu *Fiškal* Ante Kovačića

Prvi roman u kojemu će se razmatrati elementi pravaštva bit će *Fiškal* hrvatskoga pisca iz razdoblja realizma Ante Kovačića. Ipak, prije nego što krenemo na razlaganje elemenata pravaške ideologije u spomenutom djelu, treba naglasiti da je Starčevićev pravaški nauk igrao jako bitnu ulogu u Kovačićevu životu, a ovoj činjenici je znatno doprinijelo osobno poznanstvo i prijateljstvo koje su ostvarili Starčević i Kovačić što nam može potvrditi i svjedočanstvo dobrog Kovačićeva prijatelja Davorina Trstenjaka:

„K. (Kovačić) je mnogo zalazio k Anti Starčeviću, koji mu je bio gotovo neko božanstvo. I Stari (Starčević) je vrlo K. volio. Ne znam je li od mlađih ljudi ikoga više ljubio. Ali to je K. i zaslužio. Starčevićeva nauka bila je K. ono, što je Turčinu koran. Nije K. slijedio Starčevića kao kakvo političko dijete, nego jer je njegova nauka našla u duši K. sredstva. K. je osjećao kao da je Starčevićeva nauka već bila u njegovoj duši, pa se zaboravljeno vraćalo na svoje mjesto. U Starčevićevoj nauci, osobito u mnogim govorima ima velikih i dubokih misli. Kovačić i Starčević bili su srodne duše. Ja sam bio duboko uvjeren, da će jedini K. ne samo dostojno izmijeniti Antu Starčevića, nego da će ga i nadmašiti“ (Trstenjak prema Šicel 1984: 81).

Na temelju ovako bliskog odnosa između Starčevića i Kovačića, moglo se očekivati da će pravaška ideologija (koju je većinom izgradio Starčević) naći odjeka i u Kovačićevu književnom stvaralaštvu. Možda jedan od najuočljivijih odjeka elemenata pravaškog učenja u Kovačićevom književnom opusu svakako se dogodio u njegovom djelu *Fiškal* koje je izašlo 1882. godine (godinu dana prije početka banovanja Khuena-Hedervaryja).

Radnja je usredotočena oko životne sudbine glavnog lika Jakoba Podgorskog. Roman počinje klasičnim narativnim postupkom lokalizacije mjesta odvijanja radnje te se postupno u lokalizaciju uklapa i predstavljanje glavnog protagonista Jakoba Podgorskog putem prikazivanja njegove fizičke karakterizacije. Kako idemo dalje kroz djelo, zatječemo Podgorskog na zadnjoj godini studija prava na nekom austrijskom sveučilištu. Tako se jednom prilikom

Podgorski susreće s groficom Olgom te će otada njihov odnos ostati u središtu pozornosti kroz nastavak teksta. Pri njihovom prvom susretu, grofica je još bila uvjerenjena ilirka što je stajalo u oštroj suprotnosti s Jakobovim političkim uvjerenjem (ovaj dio djela gdje je prisutna politička dimenzija kasnije će biti posebno koristan pri razlaganju i prikazivanju elemenata pravaške ideologije). Autor u nastavku postupno pomiče pažnju s političke dimenzije i usredotočava se na ljubavne zaplete dvaju glavnih likova u koje se uključuje i Olgin rođak Laca koji želi oženiti Olgu i to ponajprije zbog stjecanja vlastite materijalne koristi. Otprilike na sredini romana pisac u potpunosti napušta problematiku kojom se djelomično bavio u prvom dijelu teksta i takav prekid izražava se izravnom autorskom intervencijom u narativno tkivo:

„Ovo se zato spominje, jer bilo naše pripovijesti udara u ono doba. Neke osobe kojima se bavismo u dosadanjem toku pripovijesti rastaju se s nama i ne dolaze na poprište, osim jedne. Osobe te prekinule su svaki vez s dotičnom poviješću – a i u samom životu nestalo ih je onako otajstveno kano i onih ideala o kojima smo govorili. Ustopice sa svojim pobornicima iščezlo je ilirstvo s obzorja u isto doba, ne ostavivši jedno drugomu nikakva baštinstva.“ (Kovačić 1978: 150-1).

Drugi dio romana u potpunosti se usmjerava na razrješavanje odnosa između Olge i Podgorskoga. On na kraju završava tragično budući da se u trenutku njegova sklapanja braka s Olgom kojim bi se osigurala njegova kći Jelena (koju je dobio s bivšom Olginom učiteljicom Karolinom) na sceni ponovno pojavljuju njegova bivša ljubavnica Elvira i Laca. Djelo naposljetku završava Elvirinim trovanjem Jelene zbog čega Podgorski čini samoubojstvo.

Iz kratkog fabularnog prikaza mogli smo uočiti da djelo obiluje postupcima koji su bili karakteristični za trivijalnu književnost što potvrđuje Nemeć kada govori da su u ovom romanu u „prvom planu spletkari *Laca*, fatalne žene *Elvira*, dvoboji, ucjene, trovanja i sl.“ (Nemeć 1995: 171). Ipak, kao što je već rečeno u pojedinim dijelovima teksta Kovačić je unio političku

problematiku i na trenutak se odmaknuo od obrazaca trivijalne literature. Upravo ovi dijelovi romana bit će posebno korisni za tematiku ovoga rada i na njih će se u nastavku posebno obraćati pozornost.

Elementi pravaške ideologije koji se mogu uočiti u ovom djelu pojavljuju se u početnom dijelu knjige i mogu se ponajprije uočiti u ismijavanju iliraca i Nijemaca te u iskazima za potrebom uspostavljanja samostalne hrvatske države koji se mogu iščitati iz stavova glavnog lika romana Jakoba Podgorskog. Negativno predstavljanje iliraca možda je najistaknutiji element pravaške ideologije koji se može uočiti u ovom romanu. Ovakvoj kritici doprinijela je činjenica što su narodnjaci bili izravni politički suparnici pravaša. Kada primijenimo van Dijkovu terminologiju, vrlo lako možemo zaključiti da su Oni u pravaškom ideološkom sustavu, među ostalima, bili i politički suparnici Stranke prava. Kako je pravaški nauk po tom pitanju bio krajnje zaoštren, pravaški politički suparnici su za pravaše vrlo brzo poprimali značajne odrednice društvenih neprijatelja.

Narodnjaci su za svoj ideološki temelj uzimali učenje poznatog sudionika političkog života u devetnaestom stoljeću i đakovačkog nadbiskupa Josipa Jurja Strossmayera koji je vremenom oblikovao vlastiti ideološki sustav koji se jednostavno može nazvati Strossmayerova ideologija, kako navodi Gross (Gross 2000: 221, 259). Kovačiću je ideološka odrednica Strossmayerove ideologije koja se odnosila na pozitivnu percepciju ilirskog pokreta omogućila da u dijelovima romana gdje negativno piše o ilirskom pokretu neizravno napadne narodnjake i Strossmayerov ideološki sustav.

U nastavku treba se usredotočiti na konkretne dijelove teksta u kojima Kovačić izvrgava kritici ilirski pokret. Ovu kritiku možemo ponajprije uočiti u stavovima glavnog lika Jakoba Podgorskog koje on iznosi u polemičkim

duelima između njega i grofice Olge koja je tada još bila oduševljena za ideje proistekle iz ilirskog pokreta¹⁵:

„Niti sam ja mađaron, niti lijepa grofica Olga ilirka – nasmija se podmuklo Jakob – nego ja osuđujem ilirce kao političku ideju, a vi ljubite samo njihove munjevite govore i rado slušate gromke pjesme“ (Kovačić 1978: 25).

U nastavku literarno-politički spor se još više rasplamsava pa Podgorski još gorljivije zastupa svoje (pravaške) teze posprdno govoreći o iluzijama o postojanju *velikog ilirskog carstva*:

„Gaj je Krapinac, za koju godinu stariji od mene. Njegov otac i moj otac natječu se koji će više čizama prodati na kojem zagorskom sajmu. A ja sam, grofice, uvjeren da stari ne bi dao niti jednih sara najlošijih svojih čizama za sve veliko ilirsko carstvo“ (Kovačić 1978: 25).

Polemički sukob između Olge i Podgorskog nastavlja se dijelom gdje Podgorski potpuno jasno izriče zašto osuđuje ilirstvo:

„Ja osuđujem ilirstvo jer sam Hrvat, jer ne ljubim tlapnja, jer se ilirstvo protivi biću moga naroda i jer hoću da svojom glavom mislim. Ilirci misle tuđim glavama, pa i isti moj poštovani Krapinac Ljudevit Gaj“ (Kovačić 1978: 25).

Rasprava doživljava vrhunac kada Podgorski potpuno jasno i uvjerljivo izriče svoje političke stavove:

„Ja sam radije zvijezda s najnezatnijim svojim svjetlom, dapače i sitna iskrica volim biti nego oblak dima što će prikriti i potamniti zvijezdu; nego naslaga od pepela što se baca na iskru da ova utrne! Ja volim biti najnezatnijim otočićem u velikom oceanu nego i najveći i najšumniji val što se izgubi bez traga i glasa u gromadi oceana. To vam je grofice, razlika među tvarjom i tlapnjom, među konkretnošću i apstrakcijom“ (Kovačić 1978: 26).

¹⁵ Kovačić je osim ovih dijelova romana, kritizirao ilirski pokret prikazom „likova poluinteligenata“ (Šicel 1997: 98) i ilirskih zanesenjaka Vilka i Karoline. Autor je u djelu ove likove prikazao s velikom dozom ironije i satire, a samo jedan primjer za ovu tvrdnju može biti idući navod gdje pisac govori o Karolininoj ulozi *ilirske pjesnikinje*: „Bila je jedna od onih mnogobrojnih ilirskih pjesničara kojih umni plodovi nijesu pokrenuli svijetom, ali su zato namazali silu božju papira“ (Kovačić 1978: 52).

Uz kritiku ilirizma, u ovome citatu također se može uočiti vrlo važna odrednica pravaškog ideološkog učenja, a to je bila želja za uspostavom samostalne hrvatske države. Kovačić je ovu želju iskazao korištenjem niza metafora gdje je Hrvatska uspoređena sa *zvijezdom s najneznatnijim svjetlom, sitnom iskricom i najneznatnijim otočićem*. Ovakav način izražavanja imao je ideološku svrhu te je po van Dijkovom tumačenju metafora bila jedna od retoričkih figura koje su imale ideološku svrhu uvjeravanja (van Dijk 2006: 361), što vrlo dobro može objasniti razloge upotrebe prenesenog značenja riječi u ovome citatu (o retoričkim figurama i strategijama uvjeravanja bit će više riječi u segmentu koji se odnosi na prikazivanje elemenata pravaške ideologije u romanu Gjalskoga *U noći*).

U ovome dijelu mogli smo uočiti da je kritikom ilirskog pokreta Kovačić napao jednog društvenog neprijatelja u pravaškom ideološkom sustavu – a to su bili pravaški politički suparnici (narodnjaci). Međutim, Kovačić je u pojedinim dijelovima teksta udario i na glavnog društvenog neprijatelja u sustavu pravaške ideologije što su u svakom slučaju bili Nijemci.¹⁶ Naime, u svojem ostvarenju on njih surovo kritizira što se može protumačiti kao umanjivanje njihove vrijednosti naspram moralne superiornosti uzvišenog hrvatskog naroda po tumačenju ideološkog sustava pravaštva. Kritike Nijemaca možda su najupečatljivije u uvodnom dijelu gdje se oni prikazuju kao *kukavička pasmina*:

„Nijemci uhvatiše skute i pobraše se netragom iz restauracije. Vele da je njemačka pasmina od pive još kukavnija nego bi po samoj naravi bila“ (Kovačić 1978: 32).

Tu se odmah može uočiti sličnost između Kovačića i Starčevića koja se očituje u sličnom načinu izražavanja pa u ovoj rečenici pisac u Starčeviću

¹⁶ Gross navodi konkretne razloge negativne percepcije drugih naroda i država u sustavu pravaške ideologije objašnjavajući to svrstavanjem pravaškog nauka u nacionalno-integracijske ideologije: „Naposljedku, nacionalistička uvjerenja i njihovo strastveno zagovaranje upotpunjuju *sliku neprijatelja* nacije, naime drugih nacija i država te pretpostavljenih unutrašnjih neprijatelja nacionalnih ciljeva. Zato su oni predmet mržnje i prezira koji su važni činitelji nacionalne integracije“ (Gross 2000: 33).

stilu¹⁷ za narode koristi pogrdni izraz *pasmina*. Kako idemo dalje kroz djelo, možemo vidjeti da autor tu ne staje kritici Nijemaca, čak štoviše ona je u nastavku možda bila još pojačana budući da je u središtu njegove pozornosti sada bilo ponižavanje cjelokupne njemačke kulture, običaja i mentaliteta:

„A najposljednji prnjkar od Rajne preko Berlina do Beča ne bi propustio ma i najneznatnije zgrade da doprinese žrtvu za prokrčenje svoje njemačke kulture, koja se narodima na kugli zemaljskoj narivava onom ugodnom delikatnošću kojom paraziti hoće usrećiti zdravo i srčano tijelo“ (Kovačić 1978: 49).

Na temelju ovih citata možemo s velikom sigurnošću zaključiti kako Kovačić dosljedno izražava Starčevićeve ideološke stavove jer je on također kritizirao i ponižavao doslovno sve što je imalo njemački predznak.¹⁸

Kada primijenimo van Dijkovo teorijsko tumačenje na ove citate, možemo uočiti kako se Kovačić većinom usredotočio na negativno percipiranje protivničke grupe te većinom nije negativnoj percepciji protivničke grupe (Njih) suprotstavio slavljenje i veličanje vlastite grupe ili Nas. Iz ovoga proizlazi zaključak kako autor prvenstveno upotrebljava drugi potez ideološkog četverokuta koji se ponajprije temelji na otvorenom iskazivanju i naglašavanju informacija koje su negativne za njih. Jedino odstupanje od ovog pravila možemo uočiti u prethodno navedenom citatu kojim je pisac putem niza metafora veličao slobodu i neovisnost hrvatske države čime je neizravno

¹⁷ Van Dijk posebno naglašava važnost stila kod pozitivnog prikazivanja vlastite skupine i istodobnog negativnog prikazivanja suparničke/ih skupine/a: „Općenitije, poredak riječi, struktura rečenice ili odnosi u rečenici mogu staviti obavijest na manje ili više istaknute položaje, a to će, kao što je slučaj sa svim strukturama i strategijama o kojima ovdje raspravljamo, suptilno utjecati na obradu i konstrukciju modela. Prema ideološkom četverokutu, pronaći ćemo da se pozitivne uloge pripadnika vanjske skupine postaviti u manje istaknuti poredak ili položaj, a obratno je slučaj za njihove negativne uloge (te opet obratno za pozitivne i negativne uloge za pripadnike unutarnjih skupina) (van Dijk 2006: 363).

¹⁸ Gross potvrđuje ovu činjenicu te se na više mjesta u njezinoj knjizi o izvornom pravaštvu mogu navesti primjeri za Starčevićeve žestoke protunjemačke stavove. Jednom prilikom Starčević tako ponižava njemački jezik uspoređujući ga s lokvom, kako navodi Gross (Gross 2000: 143), dok drugom prilikom Starčević ponižava njemačku književnost koju naziva „kukavnom književnosti najneznatnijega naroda“ (Gross 2000: 222). Starčević također nije propustio kritizirati ni njemačku filozofiju: „Starčević je mrzio Nijemce i pripisivao im *slavoserbsku* prirodu, nedostatak razuma i kulturnih postignuća, pa se izražavao negativno i o njemačkim filozofima (Gross 2000: 26). Ovakvi stavovi su se prenosili na negativno poimanje cjelokupnog njemačkog naroda pa je Starčević jednom prilikom cijelu *švabsku pasminu* proglasio barbarskom i izdajničkom, kako navodi Gross (Gross 2000: 290).

afirmativno govorio o vlastitoj grupi. U Kumičićevu romanu *Urota zrinsko-frankopanska* uz negativno prikazivanje suparničkih grupa veći naglasak bit će i na pozitivnoj percepciji vlastite grupe i to ćemo moći vidjeti u nastavku rada koji se bavi prikazivanjem pravaških ideologema u navedenom djelu.

Pravaštvo u djelu *Urota zrinsko-frankopanska* Eugena Kumičića

Kao što smo već mogli uočiti prilikom predočavanja elemenata pravaške ideologije u Kovačićevu djelu *Fiškal*, iz tog prikaza mogli smo uočiti kako se odjeci pravaškog nauka mogu pronaći ponajprije u kritici Nijemaca, ismijavanju ilirskog pokreta i zagovaranju uspostavljanja samostalne hrvatske države. Unatoč tome, Kovačić je te elemente pomalo nesustavno ubacivao u djelo i stječe se dojam kako su oni autoru bili nužni kako bi iskazao svoj pravaški svjetonazor te ih zbog toga nije uspio znalački uklopiti u tekst. Ukratko rečeno, ljubavna priča Olge i Jakoba Podgorskog kao i svi narativni elementi koje je pisac upotrijebio kako bi čitatelju usmjerio pozornost na intimne doživljaje dvaju glavnih protagonista (to su već spomenute pojave spletkara, fatalnih žena, ucjena, dvoboja i trovanja) imali su primat nad političkom dimenzijom. Što se tiče Kumičićevog romana *Urota zrinsko-frankopanska* može se reći da je situacija ponešto drugačija te je politička dimenzija istaknutija i više prisutna nego što je bio to slučaj u Kovačićevu romanu. Kumičić je to postigao putem prikazivanja povijesnih događaja oko Zrinsko-frankopanske urote te je povijesni roman koji se bavio ovom tematikom po mišljenju nekolicine književnih kritičara autoru poslužio kao odlična prilika za izražavanje pravaškog stranačkog opredjeljenja.¹⁹

Fališevac²⁰ navodi da se Zrinsko-frankopanska urota odnosi na pokušaj podizanja oružane pobune protiv Habsburške Monarhije u šezdesetim godinama sedamnaestog stoljeća. Predvodnici tog pokreta bili su hrvatski velikaši Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan kojima su se u urotničkim planovima pridružili neki ugarski velikaši kao i štajerski vlastelin Erazmo Tattenbach (Fališevac 2003: 695). Razloge u izbijanju pobune ponajprije treba tražiti u nezadovoljstvu

¹⁹ Nemeč govori da su „Kumičićevi romani nastali kao rezultat pravaške interpretacije hrvatske povijesti“ (Nemeč 1995: 193), a Slobodan Prosperov Novak govori o „romanu o uroti kao programu pravaštva“ (Prosperov Novak 2004: 97).

²⁰ Dunja Fališevac prikazuje povijesno tumačenje Zrinsko-frankopanske urote na temelju pregleda hrvatske povijesti Ferde Šišića: „Urota Zrinsko-frankopanska – ovdje prepričana prema Šišićevu *Pregledu povijesti hrvatskog naroda...*“ (Fališevac 2003: 697).

hrvatskih i ugarskih velikaša politikom bečkoga dvora koji je bez njihova znanja sklopio takozvani *sramotni Vašvarski mir* s Turcima 1664. godine, kako navodi Fališevac (Fališevac 2001: 694). Također, izbijanju pobune je doprinijela i teška gospodarska situacija u Hrvatskoj te zločini i nasilja austrijskih generala (veći dio tadašnje *slobodne* Hrvatske bio je pod austrijskom vojnom upravom koju su činili Karlovački i Varaždinski generalat, a na čelu tih vojnih oblasti su se redovito nalazili austrijski generali). Ipak, pobuna je doživjela neuspjeh te su naposljetku hrvatski velikaši Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan pogubljeni u Bečkom Novom Mjestu 30. travnja 1671. godine, kako navodi Fališevac (Fališevac 2001: 696).

Pitanje koje se posebno ističe u pogledu izbora teme romana odnosi se na razlog zbog čega je Kumičić uzeo baš povijesnu temu kao motiv obradbe u svojem djelu. Naime, krajem devetnaestoga stoljeća povijesni roman sve je više gubio na popularnosti koju je imao od Šenoinih dana pa se može činiti čudno zašto je pisac izabrao baš ovaj romaneskni žanr. Jedno objašnjenje za autorov odabir možemo potražiti u samoj funkciji povijesnog romana koji ima dvostruku namjenu: „s jedne strane taj oblik nastoji evocirati neko udaljeno, prošlo povijesno vrijeme, a s druge strane pričom o povijesti takav roman želi suvremenosti pružiti neku pouku, neku istinu o vlastitoj, suvremenoj povijesti, i, eventualno, potaknuti na djelovanje“ (Fališevac 697). U dijelu rada kada smo prikazivali povijesnu situaciju za vrijeme vladavine Khuena-Hedervaryja mogli smo uočiti da se Hrvatska tada nalazila u vrlo teškom položaju. Pisanjem romana kojim je pružio sliku slavne hrvatske prošlosti (i mučeništva Zrinskih i Frankopana od strane bečkog dvora), Kumičić je želio ljudima u Hrvatskoj pružiti nadu da možda dolaze bolji dani. Unatoč tome što djelo obrađuje tragičnu sliku hrvatske povijesti, ipak iz njega zrači neki posebni Kumičićev optimizam. Veličajući likove Zrinskog i Frankopana autor želi pokazati kako je hrvatski narod (predstavljen likom dvojice velikaša) zapravo jak, moralno čist i

kako na kraju ne može pobjeđivati uvijek nepravda i zlo. Čitajući stranice u kojima su se davali prikazi istinske snage hrvatskoga naroda, ljudi u Hrvatskoj morali su osjetiti nadu kako će i za njih uslijediti bolji dani. Čitatelji su povjerovali onome što im je pisac govorio te je ovaj roman deset godina (poprilično indikativno je da tih deset godina završava s krajem vladavine Khuena-Hedervarya) bio najčitanije hrvatsko štivo, kako navodi Stojević (Stojević 2002: 5). Ljudi onoga vremena su iz ovog djela crpili nadu za bolje sutra koje ih sigurno očekuje.

Drugi razlog za Kumičićev odabir povijesne teme leži u činjenici što je povijest imala istaknuto mjesto u pravaškom ideološkom sustavu²¹ što nam možda može objasniti zašto je on uzeo baš povijesnu temu za motiv umjetničke obradbe. Pravaški nauk gradio se na „svijesti o posebnome zvanju vlastite nacije utemeljenom na slavnoj i sjajnoj prošlosti koju valja obnoviti (preporoditi) i postići jednako velebnu budućnost, dakako u drugim povijesnim uvjetima“ (Gross 2000: 33). Štoviše, može se reći da je cjelokupni sustav pravaškog učenja utemeljen na tumačenju povijesti hrvatskog naroda, odnosno povijest je ondje zauzimala središnje mjesto: „Pravaška ideologija se rađala iz slike o hrvatskoj povijesti, iz traženja njezina smisla i *zvanja* hrvatskoga naroda i kako je samu sebe doživljavala kao logičnu, krajnju konzekvenciju tisućgodišnjega razvoja“ (Gross 2000: 68).

Sljedeće pitanje koje se nameće odnosi se na razmatranje zašto je Kumičić u romanu odlučio prikazati baš događaje oko Zrinsko-frankopanske urote. Bilo je jasno da je Zrinsko-frankopanska urota ispunjavala sve preduvjete u pogledu prikazivanja *slavne hrvatske prošlosti* budući da je protiv *tlačitelja* (Austrije) ustao potlačeni hrvatski narod koji su predvodili hrvatski velikaši Petar Zrinski i

²¹ Povijest je imala važno mjesto i u ostalim ideološkim sustavima i to posebno vrijedi za nacionalističke pokrete, kako je uočio van Dijk: „Stoga i mnogi nacionalistički pokreti idu u potragu za poznatim povijesnim događajima, povijesnim likovima, spomenicima, mjestima kao simbolima skupnog identiteta. Upravo zbog povijesne naravi oni su ostali sačuvani kao dijelovi kolektivnoga pamćenja, pa se stoga uzimaju kao kriterij za poistovjećivanje“ (van Dijk 2006: 167). Također, van Dijk navodi da „ideologije imaju moćan nadzor nad odabirom, tumačenjem, predočavanjem i konstrukcijom povijesnih *činjenica*“ (van Dijk 2006: 391).

Fran Krsto Frankopan. Unatoč neuspjehu u podizanju pobune, dvojica velikaša zadobila su istaknuto mjesto u hrvatskoj povijesti te su ih mnogi percipirali kao *mučenike* koji su umrli pravednom smrću. Posebno istaknuto mjesto velikaši Zrinski i Frankopani dobili su u sustavu pravaške ideologije:

„Jelačićevu kultu Starčević i Kvaternik suprotstavili su mit Zrinskoga i Frankopana kao simbol oslobođenja od ropstva. Dvjestogodišnjica pogibije hrvatskih velikaša bila je prava prilika da se oni uzdignu kao uzor osnovnih vrednota hrvatskoga naroda. Njihova prolivena krv poistovjetila se sa sudbinom hrvatskoga naroda-mučenika i vikala je za osvetom prokletoj Austriji. U pravaškoj interpretaciji oni su iz groba poručivali da će njihovi potomci biti mučenici dok god ne budu imali svoju državu izvan Habsburške Monarhije“ (Gross 2000: 310).

Iz ovoga je vidljivo da su pravaši nasuprot Jelačićevu kultu htjeli stvoriti mit Zrinskih i Frankopana, a stvaranje ovakvih mitova nosilo je jako važnu ulogu u svakom ideološkom sustavu pa je to tako bio slučaj i sa sustavom pravaškog nauka: „Stoga su Starčević i Kvaternik vjerovali da su njihove misli i nade sinteza duha hrvatskoga naroda, a to je njihovoj doktrini omogućavalo poticanje volje, mašte, strastvenih osjećaja, stvaranje mitova i nacionalnoga katekizma“ (Gross 2000: 34). Dvije su ključne činjenice pridonijele istaknutom mjestu Zrinskih i Frankopana u sustavu pravaškog učenja. Naime, oni su svojom pobunom htjeli postići što veću samostalnost Hrvatske te su se svojim djelovanjem tako znatno približili idealu samostalne hrvatske države koji je, kao što smo mogli vidjeti, zauzimao središnje mjesto u sustavu pravaške ideologije. Ipak, možda još važnija činjenica koja objašnjava razloge *obožavanja* Zrinskih i Frankopana od strane Stranke prava leži u tome što su se oni podigli protiv Austrije i to je bio glavni razlog zašto je vođa Stranke prava Ante Starčević na sva usta hvalio hrabri postupak hrvatskih velikaša.

Za razliku od Zrinskih i Frankopana, drugi slavni pripadnici hrvatske povijesti nisu prošli tako dobro u pravaškom ideološkom sustavu što se posebno može reći za već spomenuto pravaško odbijanje Jelačićeva kulta, a ista stvar

može se ustvrditi i za negativno prikazivanje još jednog pripadnika obitelji Zrinskih – Nikole Šubića Zrinskog. Valentić i Čoralić navode da je Nikola Šubić Zrinski bio sudionik bitke kod Sigeta 1566. godine te se tom prilikom s malobrojnomo posadom suprotstavio velikoj vojsci koju je vodio osmanski sultan Sulejman Veličanstveni (Valentić i Čoralić 2005: 13). On je u toj bitci bio poražen, ali mnogi su hvalili i slavili ovaj njegov hrabar čin. Ipak, među onima koji su ga uzvisivali nisu bili i pravaši. Bilo je jasno da je njegov najveći *grieh* bio to što se borio za omraženu Austriju što mu Starčević nikako nije mogao oprostiti: „Dok sam i ja iz tuđe glave mislio, smatrao sam tog čoveka hervatskim Leonidom, ali je razlika očita: Leonida pade braneć, svoju domovinu, a taj Zrinski pogibe, braneć nepriatelje svoje domovine!“ (Starčević prema Gross 2000: 200). Gross navodi kako je Starčević drugom prilikom nazvao Nikolu Šubića Zrinskog jednim od tri najveća zlotvora hrvatskog naroda (Gross 2000: 255). Slijedeći ovakve Starčevićeve stavove²², Kumičić je izražavao slične kritike postupanja Nikole Šubića Zrinskoga što možemo čitati i na stranicama njegove *Urote Zrinsko-frankopanske* u dijelu gdje Petar Zrinski progovara o povijesnoj ulozi Šubića Zrinskog:

„Da, sav se sviet divi mojemu pradjedu Nikoli: on je hrvatski Leonida. Bolje bi bilo po Hrvatsku, da je branio gradove na Uni, da je branio Hrvatsku!.. Htio je zaustaviti pred Sigetom tursku silu, pred kojom je strepio Beč... Već dva stoljeća izazivljemo na sebe turski bies, da druge obranimo, da obranimo najveće svoje neprijatelje.“ (Kumičić 2002: 151).

Posve je jasno da se ovdje odmah može uočiti vrlo sličan stil izražavanja između Kumičića i Starčevića pa se Nikolu Šubića Zrinskog naziva *hervatskim Leonidom*. Za razliku od Šubića Zrinskog, likovi koji su bili predvodnici

²² Poprilično je zanimljiva činjenica da je Kumičić (koji je bio istaknuti član Stranke prava) napisao roman kojim je u velikoj mjeri slijedio izvorno Starčevićevo i Kvaternikovo ideološko učenje u trenutku kada je Stranka prava prolazila kroz veliku transformaciju te je postupno napuštala zacrtani Starčevićev pravac i pretvarala se u oportunističku stranku pod vodstvom Josipa Franka i Frana Folnegovića: „Najznačajniji spomenik Starčeviću i Kvaterniku podigao je Eugen Kumičić pretočivši u svoj roman *Urota Zrinsko-frankopanska*, posvećen *otcu otačbine* (Starčeviću), samu bit izvorne pravaške ideologije. Roman je doduše izašao u rujnu 1893. kada je Stranka prava pod Frankovim i Folnegovićevim vodstvom već učinila najvažnije korake na putu svoga pretvaranja u oportunističku stranku i napuštanja izvorne Starčevićeve ideologije. No *Urota* je proizvod ozračja pravaškoga pokreta osamdesetih godina“ (Gross 2000: 652).

Zrinsko-frankopanske urote prikazani su u mnogo boljem svjetlu što nas ne treba čuditi s obzirom na njihovu ulogu u pravaškom ideološkom sustavu. Kao što je već rečeno, njihova najveća zasluga bila je to što su se digli na omraženu Austriju pa su Zrinski i Frankopani morali zauzimati istaknuto mjesto u pravaškom učenju.

Kada primijenimo van Dijkovu polarizacijsku shemu na tematiku djela vrlo je lako zaključiti da Nas predstavlja hrvatski narod kojeg predvode glavni urotnici Petar Zrinski, Katarina Zrinska i Fran Krsto Frankopan, dok Njih predstavljaju ponajprije Nijemci koji su u ovom djelu utjelovljeni u Austriji i austrijskoj vojsci, ali i Mađari. Pravaška ideologija imala je sličnu opreku te je Starčeviću također hrvatski narod (koji slijedi načela Stranke prava) predstavljao Nas, dok su Oni bili Nijemci i *Austrija* kao što smo mogli vidjeti kada smo razlagali osnovne koncepte pravaštva. Kumičić je dosljedno prenio elemente pravaškog nauka gdje se ističe razlika između Hrvata i Nijemaca u djelo te se na više mjesta u romanu potvrđuje ova napomena. Za razliku od Kovačića koji se u djelu *Fiškal* ponajprije usmjerio na žestoku kritiku Njih (Nijemaca) te je relativno malo pažnje usmjerio na pozitivno percipiranje Nas, autor je u romanu *Urota zrinsko-frankopanska* jednaku pozornost usmjerio na pozitivnu percepciju Nas i negativno prikazivanje Njih. Pozitivnu percepciju Nas pisac je izrazio u slavljenju hrvatskog naroda i predvodnika hrvatskog naroda za vrijeme Zrinsko-frankopanske urote – velikaša Petra Zrinskog, Katarine Zrinske i Frana Krsta Frankopana. Kumičić je posve pozitivno predstavio ove likove, odnosno dao je njihov idealizirani prikaz što potvrđuje i Miroslav Šicel kada govori kako on „velike povijesne ličnosti idealizira, heroizira, uzdiže do mita“ (Šicel 2003: 109). Već prilikom prvog pojavljivanja tih likova u romanu možemo se uvjeriti da je ova primjedba istinita. Tako autor odlično iskorištava fizičku karakterizaciju Petra Zrinskog kako bi prikazao njegovu pozitivnu percepciju predvodnika hrvatskog naroda (Nas) u dramatičnim danima hrvatske povijesti:

„Velikaš u modroj svilenoj dolami, visok rastom, golem i skladan, savršen lik junaka, ustane od stola, odloži pero, pa podje u susret dragunu gibkim i gospodskim korakom. Duboke i crne oči umno i strogo sievaju pod gustim obrvama, krasan brk resi mu muževno i crnomanjasto lice, na široka ramena pala mu valovita crna kosa, razdijeljena posred tjemena“ (Kumičić 2002: 13).

U sličnom tonu pisac je u tekstu prikazao i njegovu ženu Katarinu Zrinski pridajući joj jednako slavne epitete prilikom prikazivanja njezine fizičke karakterizacije:

„Veličanstvena je rastom, kipna strukom, crnih i velikih očiju, lica biela, mila i spokojna. Crna joj se kosa, savita na tjemenu, sjaji pod tankom srebrnom mrežicom; o vratu, na nizu krupnog biserja, visi joj zlatni križ, s kojega sieva pet alem-kamena“ (Kumičić 2002: 24).

Koliko je daleko Kumičić išao u slavljenju i obožavanju Zrinskih i Frankopana najbolje može potvrditi činjenica kada on jednom prilikom u djelu ime Zrinskih poistovjećuje s pobjedom:

„Ime Zrinski: znači pobjeda!“ (Kumičić 2002: 139)

Također, u skladu s izražavanjem ideološke slike pravaštva, autor je osim predvodnika urote dao pozitivnu percepciju svoje grupe, a to je u ovom slučaju bio hrvatski narod i Hrvatska.²³ Slavljenje i uzvisivanje hrvatskog naroda može se vidjeti na više mjesta u tekstu. Tako se u dijelu romana kada Fran Krsto Frankopan boravi u Veneciji kod njegove buduće žene Rimljanke Julije de Naro spominju poznate sintagme o hrvatskomu narodu koji nosi naslov *bedema kršćanstva* protiv Osmanlija i turskih osvajanja:

„Oni su dobro znali, kao i sav ondašnji sviet, za knezove Frankopane i Zrinske, da su to najslavnije hrvatske porodice, gotovo dvie dinastije, tiesno spojene višestoljetnim patnjama i slavom jednoga naroda, kojemu se je onda divio sav kršćanski sviet, te spominjao njegovo ime s najvećim počitanjem. Naša je domovina imala u ono vrieme dva imena: Hrvatska i

²³ Stjepko Težak iznosi stav kako je u ovom romanu glavni lik zapravo Hrvatska (Težak 1998: 557).

Antemurale Christianitatis. Bedem kršćanstva, to je naslov, s kakvim se ponosi hrvatski narod“ (Kumičić 2002: 113).

Također, u jednom dijalogu Frana Krste Frankopana i Julije de Naro naglašava se krajnje pozitivna percepcija Nas (hrvatskoga naroda) što možemo vidjeti iz ovakvih Franovih riječi:

„Vesele se tvojemu dolazku. Vidit ćeš, kako je dobar hrvatski narod“²⁴ (Kumičić 2002: 267).

Iz ovoga primjera možemo vidjeti kako je ovdje na djelu krajnje pojednostavljivanje i generalizacija, ali takvi postupci su i potrebni kada se daje pozitivna slika Naše skupine, kao što se moglo vidjeti iz navedenog primjera. Također, Franove riječi neizravno ukazuju da nasuprot *dobrog* hrvatskog naroda nužno stoje Oni drugi, a to su po tumačenju pravaške ideologije bili ponajprije Nijemci te ćemo u nastavku moći vidjeti kako Kumičić izrazito negativno prikazuje ovaj narod, čime dosljedno slijedi Starčevićeve stavove po tome pitanju.

Autor suprotstavlja pozitivnoj percepciji vlastite grupe - hrvatskog naroda predvođenim Zrinskim i Frankopanima krajnje negativnu percepciju pravaških društvenih neprijatelja – Nijemaca. Kao što smo već mnogo puta mogli vidjeti u prethodnom dijelu rada, pravaška ideologija zasnovana na Starčeviću i Kvaternikovu učenju poznavala je jedno pravo i istinsko zlo, a to je bila Austrija. Stoga je pisac u romanu dao negativnu percepciju Austrijanaca-Nijemaca te su mu nasilja austrijske vojske koja su bila posebno aktualna u vrijeme odvijanja Zrinsko-frankopanske urote poslužila kao odlična prilika za isticanje krajnje zlobe Austrije. Kumičić daje negativnu percepciju Nijemaca prilikom prikazivanja mnogobrojnih zločina austrijske vojske nad bespomoćnim hrvatskim narodom:

²⁴ Danijela Bačić Karković u ovom citatu uočava ksenofobne stavove: „Jedva suspregnuta ksenofobija, nekritičko etnocentričko oduševljenje piščevo moguće je tolerirati tek iz ukupnoga biografskoga (pravaškoga) konteksta, manihejske polarizacije na dobre i zle, naše i njihove“ (Bačić Karković 2010: 25).

„Što rade Austrijanci u Hrvatskoj?... – Monseigneur, uvijek ono isto odkad su došli u Hrvatsku. Njihova vojska ne misli na drugo, nego na plien i otimačinu; muči i ubija ljude na razne načine. Ne obara se samo na puk, nego i na plemstvo, a sve iz busije. Živi od grabeža, umorstva, krvoločtva, paleža, svetogrdja, osakaćuje muškarce na najsramočnijem način, u svojoj biesnoj razuzdanosti siluje djevojke i žene, bludno oskvrnjuje na pola mrtvu djecu. Gazi nogama posvećene stvari, robi crkve, ruši učione i svećeničke stanove. S nenaoružanih ljudi svlači haljine. Mužko i žensko bježi golo po selima. S nezasitnom pohlepom razmeće grobove, da oplieni mrtvace i nečuvenim drugim najgroznijim opačinama straši svijet. Ostanu li ta vojska u Hrvatskoj, čeka nas konačno razsulo, propast javnoga mira, poniženje pak uništenje ljudskoga društva, prezir znanja, poštenja, crkve, Boga. Svaka je krepost pogažena. Ne imade više ni trgovine, ni poljodjelstva. Zlo zlu ne da oduška: narod trpa u torbu i otčevinu i stečevinu, ostavlja svoja garišta i opustošena polja, zaklanja se u šume i planine, umire od glada i studeni, bježi u tuđe zemlje, i u istu Tursku da spasi svoj život“ (Kumičić 2002: 128-9).

Uz Nijemce, pisac u romanu navodi još jednog društvenog neprijatelja u sustavu pravaške ideologije, a to su bili Mađari i mađarski narod. Gross navodi da je Starčević Mađarima nešto blaže pristupao jer je smatrao da oni zajednički s Hrvatima stradaju od zlokobne Austrije pa bi se ta dva naroda trebala ujediniti u borbi protiv zajedničkog neprijatelja (Gross 2000: 109). Ipak, Starčević je postupno shvatio da Mađari imaju isti cilj kao i Nijemci - podvrgnuti Hrvate svojoj prevlasti i hegemoniji pa je postupno počeo i njih napadati u svojim govorima, kako navodi Gross (Gross 2000: 411). Time su i Mađari postali društveni neprijatelji u sustavu pravaške ideologije, ali unatoč tome, Nijemci i *Austrija* oduvijek su ostali uvjerljivo najveći društveni neprijatelji pravaša. Na temelju svega izrečenog, autor u djelu na nekoliko mjesta iznosi negativnu kritiku Mađara koja je u tekstu dodatno prikrivena i ublažena time što su i oni sudjelovali u uroti. Protumađarska nota najbolje se može uočiti u stavovima Franova bratića Orfea, a dokaz nam mogu biti njegove riječi kojima izravno okrivljuje Mađare za neuspjeh Urote:

„Frane, čuo si: Ugri natežu svak na svoju stranu. Opet ti velim: ti naši saveznici najveća su naša nevolja!“ (Kumičić 2002: 280)

Možemo zaključiti kako je Kumičiću prilikom pisanja njegova djela bilo jako važno negativno predstavljanje suparničkih grupa i pozitivno predstavljanje vlastite grupe, a ovu činjenicu vrlo dobro su uočili i pojedini književni kritičari.²⁵

U prethodnom dijelu rada mogli smo uočiti koje su protivničke grupe u autorovom pravaškom ideološkom iskazu bile označene *društvenim neprijateljima*. Ipak, pisac nije prikazivao samo skupine prema kojima je pravaška ideologija bila neprijateljski nastrojena, već je dosljedno slijedeći pravaško učenje prikazivao i grupe-saveznice. Tako je on prikazao i jednu skupinu prema kojoj je pravaški nauk gajio izražene simpatije, a to su bili Francuzi i francuski narod. Francuska je među velikim silama uživala najviše ugleda kod pravaša te se ova činjenica nerijetko prenosila i na glorificiranje cjelokupne francuske kulture (naspram koje je uvijek stajala nedostojna njemačka kultura). Kumičić dosljedno slijedi ovakvo tumačenje pa na nekoliko mjesta u djelu možemo uočiti profrancuske stavove. Francuzi su prikazani kao saveznici Zrinskih i Frankopana te autor stalno zadržava pozitivan stav prema njima kojeg ne napušta i u trenutku kad je bilo jasno da će Urota doživjeti neuspjeh, čemu je djelomično doprinijelo i francusko nepružanje pomoći urotnicima. Kumičić je posebno pozitivno prikazao lik francuskog poslanika u Beču markiza de Gremonvillea. On je prijateljski nastrojen prema Zrinskim i Frankopanima i nakon propasti Urote pokazuje žaljenje zbog njihova neuspjeha. Pozitivan stav prema Francuzima i Francuskoj može se pronaći u dijelu gdje se Francuzi i Francuska prikazuju kao borci za slobodu u Europi:

²⁵ Fališevac navodi da je Kumičić na ovakvim snažnim kontrastima izgradio svoj roman: „Na taj je način Kumičić svoj roman izgradio kao roman koji se temelji na snažnim kontrastima, na snažnim opozicijama: hrvatsko, domaće, nacionalno, rodoljubno, plemenito, moralno suprotstavljeno je stranom, bečkom, anacionalnom, zlom, neplemenitom, nemoralnom“ (Fališevac 2003: 700).

„Francezka, sapeta habzburškim zemljama, podigla se, da brani sebe i slobodu Evrope. Malo po malo proučila je francezka diplomacija sav ustroj velike austrijske države, koja je postala slučajno, iznenada, onako velika, a ne prirodnim razvojem poput Francezke“ (Kumičić 2002: 84).

Ovdje je primjetno da se uz veličanje Francuske istodobno iznosi suptilna kritika Austrije što potvrđuje činjenicu o Kumičićevom dosljednom korištenju elemenata pravaškog ideološkog nauka.

Osim iznošenja pozitivnog percipiranja vlastite grupe i negativnog percipiranja protivničkih grupa, mogu se uočiti i daljnji narativni postupci kojima autor iskazuje izražavanje u skladu sa sustavom pravaške ideologije. Ovo se ponajprije odnosi na već spomenutu tezu o tome kako je hrvatski narod navodno potpisao ugovor s Habsburgovcima kada su oni došli na hrvatsko prijestolje 1527. godine te on može u svakom trenutku raskinuti taj ugovor ako ga vladar ne poštuje. Povodeći se za ovakvim ideološkim iskazima, pisac ukazuje na nezakonitost postupanja Austrije i u usta svojih likova stavlja brojne primjere kršenja ugovora između hrvatskog naroda i njegovog vladara što možemo vidjeti u riječima Petra Zrinskog:

„Pisao sam mu, kako su nas Austrijanci izdali u svakom ratu na Turke; nabrojio sam mu krvoločva naše vojske; spomenuo sam mu, kako nije Austrija naše kraljestvo podjarmila ni silom ni oružjem, nego kako se je slobodno i svojevotjno ugovorom i prisegom... – sed sponte et libere se subiecisse cum pacto et iuaremento ac diplomate...“ (Kumičić 2002: 147).

Nadalje, Kumičić daje sliku teritorijalnog opsega koju bi trebalo zauzimati hrvatsko kraljevstvo. Prethodno je već rečeno da su pravaški pogledi bili da bi hrvatskom kraljevstvu osim banske Hrvatske trebalo pripadati cijelo područje između Makedonije i Njemačke. Autor nije bio toliko radikaln, ali je unatoč tome u više navrata istaknuo povijesno pravo hrvatskog naroda na slovenske zemlje i Bosnu, čime je u nešto smanjenoj verziji prihvatio Starčeviću zamisao o budućem području na kojemu bi se prostirala hrvatska

država. Usprkos tome što je pisac u svome djelu iznio zamisao o nešto manjem teritorijalnom opsegu hrvatskog kraljevstva, to nikako ne znači da nije izražavao misli i stavove koji su bili u potpunom skladu s razrađenim sustavom pravaške ideologije. To posebno možemo vidjeti u jednoj prilici gdje pisac dosljedno izražava povijesno pravo hrvatskog naroda na slovenske zemlje Kranjsku, Štajersku i Korušku:

„Kranjska, Štajerska i Koruška bile su kao uvijek tako i onda za hrvatske otačbenike planinska Hrvatska. I Pavao Vitezović, učeni Senjanin, muž vanredno učen i uman, nazivlje one zemlje, koncem sedamnaestoga stoljeća, Croatia Alpestris. Zrinski i Frankopani nikada nisu ni pomisliti mogli, da nisu one zemlje dio hrvatskoga kraljevstva. (...) Zrinski i Frankopani dobro su znali, da u planinskoj Hrvatskoj živi isti narod, kao i u ostaloj Hrvatskoj. (...) Ban Nikola, Petrov brat, bio je dakle uvjeren, da su Štajerci i Hrvati jedan narod, prava braća i po krvi i po mlieku“ (Kumičić 2002: 288-9).

Uz prisvajanje slovenskih zemalja, jako bitnu ulogu u sustavu pravaške ideologije imalo je naglašavanje nepobitne pripadnosti Bosne i Hercegovine hrvatskom kraljevstvu na temelju hrvatskog državnog i povijesnog prava. Steče se dojam kako je Bosna i Hercegovina bila još važnija od nekih drugih teritorija i slijedom toga pravaši nisu htjeli ni čuti da Bosna i Hercegovina ne pripada ili da u budućnosti neće pripasti hrvatskom kraljevstvu: „Prije svega Bosna i Hercegovina (*hrvatska Bosna* i *turska Hrvatska*) pripadaju hrvatskim prvobitnim stečevinama i jedini narod koji tamo stanuje je hrvatski narod“ (Gross 2000: 77). Stanovnike Bosne i Hercegovine (odnosno preciznije rečeno, bosansko plemstvo) Starčević je posebno cijenio i u više navrata izražavao je stavove kako je bosansko plemstvo izuzetno ponosno i slobodoljubivo te mu je općenito pridavao istaknute moralne vrijednosti. Takve kvalitete stajale su u oštroj suprotnosti s hrvatskim plemstvom koje je po njemu bilo odnarođeno, moralno nedostojno i podanički nastrojeno: „Uvjeren je da su Južni Slaveni Hrvati i da je upravo muslimansko plemstvo u Bosni i Hercegovini najponosnije i najdostojanstvenije hrvatsko plemstvo, za razliku od onog u Hrvatskoj koje je

uglavnom prezirao unatoč tome što je upravo ono održalo predaju hrvatskog državnog prava“ (Gross 2000: 272). Kumičić je u djelu također izražavao komplimente bosanskim plemićima, čime se samo nastavljao na Starčevićeva ideološka shvaćanja:

„Dugo su se razgovarali i o Bosni i Hercegovini, u kojima je živilo starinsko hrvatsko plemstvo, najčišće hrvatsko plemstvo, pa su bili uvjereni, da će se prenuti to plemstvo, a kad sbaci sa sebe carigradski jaram, da će samo zatražiti sjedinjenje s Hrvatskom, radostno pohrliti u naručaj svoje majke, u zagrljaj svoje hrvatske braće, da mu se ne izkopa dom do devete stiene. Veći dio onoga plemstva bio prešao na Muhamedovu vjeru, a Zrinski se nadao, da će krv nadjačati vjeru, da će se oni ponosni begovi sjetiti stare slave, onih slobodnih dana, kada su im banovali Šubići. Zrinski se je nadao, da će pomoću umnih i odličnih begova iztisnuti iz Hrvatske tudjince velikaše i generale, i da će oni begovi, kao pravi hrvatski velikaši, zauzeti najvažnija mjesta, primiti se najslavnijih posala u kraljestvu, da ga slavno brane od svih napadača“ (Kumičić 2002: 288).

Pozitivna uloga bosanskog muslimanskog plemstva bila je povezana s pozitivnom predodžbom o Turcima u romanu. Unatoč tome što su rodovi Zrinskih i Frankopana vodili višestoljetnu borbu protiv Turaka te su oni u njihovo vrijeme proglašavani najvećim neprijateljima kršćanske vjere, autor njih nije toliko negativno prikazao kako bi se moglo očekivati. Turci tako postaju i saveznici Zrinskih i Frankopana u njihovim urotničkim planovima (njima se doduše, oni zadnji obraćaju). Naravno, zbog povijesnih likova Petra Zrinskog i Frana Krsta Frankopana koji su se tijekom života mnogo puta borili protiv Turaka pisac nije mogao potpuno ignorirati njihovu kritiku pa je slijedom toga ona prisutna u određenoj mjeri, ali unatoč tome jasno se može razaznati kako Turci ovdje nisu bili glavni neprijatelji. Razlozi za blago negativno do neutralno prikazivanje Turaka u romanu ponovno se mogu potražiti u Kumičićevom dosljednom provođenju načela pravaške ideologije. Pravaško mišljenje o Turskoj i turskom narodu poprilično se razlikovalo od ustaljenog mišljenja po kojemu su Turci većinom bili izrazito negativno percipirani: „Iz Starčevićeva

pisanja može se već pedesetih godina naslutiti mišljenje o Turskoj i o Bosni i Hercegovini koje se potpuno razlikuje od tradicionalnih gledanja u hrvatskome društvu, prema kojemu je Turska glavni neprijatelj Hrvata i Južnih Slavena“ (Gross 2000: 272). Takvoj slici Starčević je suprotstavio pozitivnu predodžbu o ulozi Turske i stanju u turskom društvu tijekom njegova doba:

„Starčević se zapravo divi turskim osvajanjima i društvu koje je nastalo na tom temelju a počelo se kvariti tek kada su ta osvajanja prestala. Sviđa mu se što su svi muslimani pred zakonom jednaki i što mogu napredovati prema osobnim zaslugama, što nije slučaj u europskome feudalnom društvu. (...) Tvrdi da je ona (Turska) zapravo jača od svojih neprijatelja Rusije i Austrije i da vjerojatno može stajati do sudnjega dana ako vanjske sile ne budu u nju dirale, za razliku od Austrije koja bi propala kada bi velike sile proglasile da se za nju ne zanimaju“ (Gross 2000: 273).

Kada bi upotrijebili van Dijkovu terminologiju, Turska sigurno ne bi bila označena društvenim neprijateljem u sustavu pravaške ideologije. Stoga postaje jasnije zašto autor također nije prikazao Turke kao glavne neprijatelje.²⁶

Na kraju ovoga odjeljka možemo još jednom povezati motivaciju autorova pisanja romana s njegovom stranačkom pripadnošću i izražavanjem pravaških ideoloških pogleda. Stranka prava je tijekom svojega povijesnoga razvoja sustavno nastojala razviti kult Zrinskih i Frankopana te je to pokušao napraviti i Eugen Kumičić svojim romanom o Uroti. On je naposljetku to i uspio napraviti, a kao potvrdu možemo još jednom navesti podatak kako je ovo njegovo djelo deset godina bilo najčitanije hrvatsko štivo što je bila nesumnjiva potvrda piščeve popularnosti među širom čitateljskom publikom.

²⁶ Ovu je činjenicu vrlo dobro uočio i Šicel: „Turci, unatoč tome što su, objektivno historijski gledano, predstavljali još uvijek i te kako značajnu opasnost po Hrvatsku u 17. stoljeću – u Kumičićevoj interpretaciji nemaju većeg značenja, čak u neku ruku postaju saveznici protiv glavne opasnosti: germanizacije“ (Šicel 2003: 108).

Pravaštvo u djelu *U noći* Ksavera Šandora Gjalskog

I dok je u slučaju romana *Fiškal* Ante Kovačića i *Urota zrinsko-frankopanska* Eugena Kumičića naglasak bio na ideologemima kojima su autori aktivno izražavali svoj pravaški politički svjetonazor, situacija s romanom Gjalskog *U noći* je obrnuta. Naime, kao što je već rečeno, ovim djelom autor raskida vezu s pravaškim pokretom kojemu je jedno vrijeme pripadao.²⁷ Stoga će se u ovome dijelu rada također prikazivati elementi pravaškog nauka i pravaškog načina provođenja svakodnevnog političke djelatnosti, ali razlog upotrebe ideologema bit će drugačiji nego u prethodna dva dijela koja su bila u središtu razmatranja. Naime, Gjalski za razliku od Kovačića i Kumičića ne koristi iskaze pravaštva kako bi afirmativno prikazao pravaški pokret. Autor putem pravaških ideologema neizravno ukazuje na nedostatke koje je uočio u sustavu pravaškog nauka. Isto tako on koristi izričaje pravaštva kako bi iznio zamjerke prema svakodnevnoj pravaškoj političkoj djelatnosti kojoj je sam bio svjedok budući da je bio suvremenik burnih političkih događaja u Hrvatskoj u sedamdesetim i osamdesetim godinama dvadesetog stoljeća.²⁸

Radnja romana *U noći* vrti se oko životnih proživljavanja središnjeg protagonista romana Krešimira Kačića, sina osiromašenog plemića iz Slavonije. Njega na početku romana zatječemo na trećoj godini studija prava u Zagrebu gdje je zbog lošeg materijalnog stanja bio prisiljen otići nakon što je prve dvije godine studija proveo u Beču i Grazu gdje je ostvario odlične uspjehe. Kačić u Zagrebu dolazi u doticaj s pravaškim idejama i nakon nekog vremena u potpunosti prihvaća njihove političke nazore i postaje istaknuti član (kasnije i

²⁷ Miroslav Šicel u svojoj monografiji Ksavera Šandora Gjalskoga daje točan vremenski okvir kada Gjalski prihvaća pravaštvo: „Nakon što je pročitao Kvaternikov rad *Istočno pitanje i Hrvati*, oduševljava se pravaštvom, korespondira s Kvaternikom i posjećuje ga (1870) (Šicel 1984: 9), ali također putem ispovijesti Gjalskoga prikazuje vrijeme i razloge njegova raskida s pravaštvom: „U to sam se vrijeme (1876.) raskrstio s pravaštvom, a uzrok bijaše što su moji pravaši zajedno s Madžarima slavili Kerim-pašu, pobjednika Srba“ (Gjalski prema Šicel 1984: 10).

²⁸ Ksaver Šandor Gjalski ovako objašnjava glavni razlog pisanja romana *U noći*: „U romanu *U noći* želio sam da pokažem na kakve je žalosne i pogubne putove udarila naša mladež poslije 1870, a da nisam slabu studiju učinio, dao mi je život oko mene potpun dokaz. Moj zadnji kapitul romana još se nije u tiskari osušio na papiru, kad se je u zbilji upravo onako nešto desilo, kako sam ja bio napisao“ (Gjalski prema Nemeč 1995: 209).

vođa) pravaške sveučilišne mladeži. Isprva Kačić održava iskreno i prisno prijateljstvo s Živkom Narančićem, ali ono doživljava prekid zbog njegovog pristajanja uz pravaštvo što Živko kao uvjereni narodnjak nije mogao prihvatiti. Uz političke doživljaje glavnih likova, možemo svjedočiti i njihovim ljubavnim događajima i pustolovinama te se ovakvi dijelovi radnje izmjenjuju s odjeljcima u kojima je prisutna politička problematika. Nakon što se Kačić pridružio pravaškom pokretu, on zanemaruje svoje dužnosti na fakultetu i potpuno se odaje sudjelovanju u provođenju pravaške političke djelatnosti. Kačić dosljedno provodi sve savjete svojeg stranačkog vođe Bolića i zajedno sa svojim stranačkim sudruzima Jelenčićem, Puškarićem i Žunićem zagovara i pronosi ideje svoje stranke među pravaškom mladeži. Zbog aktivnog sudjelovanja u provođenju pravaške političke djelatnosti, ne uspijeva položiti sve ispite na fakultetu pa se vraća u rodno mjesto Šmirovo gdje se sukobljava s ocem zbog suprotstavljenih političkih pozicija. U rodnom mjestu pokušava provoditi političku agitaciju za svoju stranku u čemu samo djelomično uspijeva. Naime, na svoju političku stranu uspijeva privući vlastelina i mađarona Krnjetića, ali doživljava neuspjeh u vrbovanju istaknutog liječnika Lucića koji je jedno vrijeme bio sudionik hrvatskog političkog života iz kojeg se povukao nakon što se potpuno razočarao u politiku tijekom svoje političke karijere. Nakon nekog vremena Kačić se vraća u Zagreb s namjerom da završi studij i stekne odvjetničko znanje, ali ne uspijeva u svom naumu. Kako bi ostvario miran život s djevojkom Ružicom (u stanu njezinih roditelja Kačić je živio tijekom svoga studiranja) on je prisiljen prihvatiti najveće poniženje i potražiti državnu službu kod Hojkića, njegovog prijašnjeg najžešćeg političkog protivnika u vrijeme njegovog sudjelovanja u sveučilišnom političkom životu. Prihvaćanje državne službe naposljetku označava slom svih njegovih političkih i osobnih ideala za koje se dotada borio.

Uzimajući u obzir piščevu namjeru pisanja ovoga romana, bilo je jasno kako će u njemu biti značajno prisutna politička problematika. Stoga je Gjalski roman u potpunosti strukturirao u maniri političkih romana. Zbog toga njega možemo gledati kao svojevrsnog pionira u ovome književnome žanru budući da hrvatska književnost prije njega nije poznavala pravih političkih romana.²⁹ Kako smo mogli vidjeti iz kratkog fabularnog opisa, politika ima ključan utjecaj na gotovo svakog lika. Što se tiče glavnog protagonista Krešimira Kačića, može se reći da je politika imala ne samo ključan, nego i potresan i razorni utjecaj na njega te ga je političko djelovanje naposljetku moralno i psihički uništilo. Stoga bismo mogli ovo djelo gledati kao svojevrsnu autorovu antipropagandu politike te ona nije percipirana kao afirmativna i proaktivna nego reaktivna i negativna. To nas dovodi do zaključka kako Kačićevo izražavanje elemenata pravaškog nauka i njegovo provođenje političke djelatnosti na način kakav ga je provodila Stranka prava možemo gledati kroz prizmu već navedene tvrdnje o piščevu raskidanju veze s pravaškim pokretom.

Gjalski je svoje raskidanje s pravaštvom izrazio, među ostalim krajnje negativnim prikazom Bolića te je preko ovih dijelova romana implicitno kritizirao Antu Starčevića.³⁰

U prethodnom dijelu rada mogli smo uočiti tek pojedine dijelove pravaškog učenja, a osoba koja je bila zaslužna za povezivanje izdvojenih dijelova učenja u cjeloviti sustav bio je upravo Ante Starčević, uz određeni Kvaternikov doprinos. Ante Starčević je uz Kvaternikovu pomoć stvorio i ustrojio pravaški ideološki sustav čime je postao glavni ideolog Stranke prava. Naravno, Starčević je morao posjedovati određene karakterne osobine kako bi

²⁹ Krešimir Nemeć posebno naglašava važnost politike koju je ona odigrala pri pisanju ovoga romana: "I u ovom primjeru Gjalski se pokazuje kao važan širitelj tematskih horizonata našeg romana: iako politika ima važnu ulogu i u Šeninim romanima, *U noći* je prvi pravi politički roman hrvatske književnosti" (Nemeć 1995: 208).

³⁰ Kritika se odnosi na Gjalskijevo prikazivanje sličnosti po pitanju nekih karakternih osobina između Bolića i Starčevića. Mnogi književni kritičari također su uočavali bliskosti i zajedničke točke Bolića i Starčevića. Tako Antun Barac uspoređuje Bolića sa „starčevićanskim tipom vođe“ (Barac prema Donat 1997: 146), Aleksandar Flaker izravno izjednačava Bolića i Starčevića (Flaker prema Donat 1997: 121), dok Nemeć tvrdi da je Bolić „karikatura Ante Starčevića“ (Nemeć 1995: 210).

mogao doći do toga istaknutoga položaja. On je bio karizmatična ličnost, izvrstan govornik i političar pa nije nikakvo čudo da je svojom pojavom uspio navesti veliki broj ljudi da se počnu identificirati s idejama i načelima koje je zastupala Stranka prava. Skoro svi simpatizeri i članovi Stranke prava zadivljeno su slušali svaku riječ Velikog Vođe i povlađivali su mu u skoro svim stvarima. Ono što je on rekao bio je apsolutni zakon kojeg su se svi morali pridržavati. Ukratko, Starčević je utjelovljavao gotovo sve karakteristike koje je morao posjedovati pravaški ideolog:

„Ideologije nalaze svoj puni izraz u karizmatičnome prvaku s nadmoćnom, neodoljivo intelektualnom i moralnom energijom, sa snažnom, maštovitom, ekspanzivnom i pojednostavljenom vizijom društva. No karizmatik ne konstruira svoj ideološki sustav bez okoline koja je spremna prihvatiti ga. Starčević je upravo klasičan primjer karizmatika, nepogrešivoga tvorca poruke“ (Gross 2000: 36).

Važnost uloge ideologa nije bila prisutna samo u sustavu pravaškog učenja, nego su oni bili iznimno bitni u svakom ideološkom sustavu. Tako van Dijk nekoliko puta ističe važnu ulogu *ideologa* navodeći da „za razliku od nekih ljudi koji mogu imati nepotpunu (i možda prilično nekoherentnu) osobnu inačicu ideologije, drugi (*ideolozi*) imaju mnogo detaljniju i dosljedniju“ (van Dijk 2006: 51). Isto tako, van Dijk ističe ključnu ulogu ideologa u objašnjavanju ideoloških načela novim pripadnicima skupine što samo dodatno potvrđuje njihovu veliku važnost u svakom ideološkom sustavu: „Takve skupine imat će vođe ili pripadnike elitne skupine (ideologe) koji poznaju i poučavaju ili prenose takvu ideologiju novim pripadnicima“ (van Dijk 2006: 130). I u pravaškom ideološkom sustavu uloga ideologa bila je posebno istaknuta putem Starčevićevih liderskih sposobnosti.

U romanu *U noći* svojevrstu ulogu ideologa preuzima Bolić te se u prvom pojavljivanju ovoga lika mogu uočiti mnoge karakterne osobine koje su bile

ključne za takve osobe. To se posebno odnosi na slijepo pokoravanje podanika svemu što glavni ideolog kaže što se vrlo dobro može uočiti u idućem primjeru:

„Sam Krizmanović stane u isti čas ono tvrditi, što i Bolić. Ostali bijahu naravno također svi bez razlike istoga mnijenja s Bolićem. Pače bijaše u tom slijepom nasljedovanju Bolićevih nazora nešto djetinjsko ili još više. Tako su ga pitali za mnijenje u najneznatnijim stvarima, i što on reče, ono bez prigovora prihvatit će. Jedan ga upita, je li bolje puntigamsko ili plzenjsko pivo; drugi, da li se više riba pohvata udicom ili mrežom; treći ga umoli, da mu rastumači stih iz Horaca; četvrti napokon, je li istina, da car Maksimilijan nije u Meksiku ubijen. On je svim odgovarao ljubazno i voljko, kao otac svojoj djeci ili prorok svojim sljedbenicima; no uvijek strogo odmjereno“ (Gjalski 1996: 54).

Osim jednakosti na općim ideološkim temeljima, sličnosti između Bolića i Starčevića koje se mogu izvući na temelju ovoga citata mogu biti i konkretnije. Naime, Gjalski Bolića poistovjećuje s *prorokom koji odgovara svojim sljedbenicima*, a ovakva mistična aura je također bila prisutna oko Starčevića te su njega isto tako često poistovjećivali s prorokom, kako navodi Gross (Gross 2000: 52, 257, 277, 292). Sličnosti između načina izražavanja i govora Bolića i Starčevića ne zaustavljaju se samo na ovom primjeru pa u nastavku djela možemo pronaći mnoge jednakosti na razini govornog i stilskog izražavanja. To se najbolje može vidjeti u sljedećem primjeru u kojemu se Bolić u Starčevićevom stilu s velikom dozom ironije nesmiljeno i žestoko obračunava s pravaškim političkim protivnicima:

„Hm, šta da vam kažem? I jeste i niste. Nisu oni vrijedni, da se čovjek radi njih ljuti. Napoljetku, narod ih već prepoznaje. Međutim, ne škodi, da ste im rekli istinu u brk. Postigli niste dakako ništa – kod njih naime. Jer – probušite vi zid glavom – tu treba imati onih *ariesa* starih Rimljana. Tim se ruše stijene, a bome tvrdoglavi su kao pećine. Značaj im žalibože nije takav! Tako vam je u saboru jednom. Bio predlog, da, jasno kao sunce, da je dobar za narod, branio ja, branio pokojni moj prijatelj Vrančić, al dajte vi protiv čitavog tora – nas dva sami – obojici nam se u brk smijali; priznali su, da imademo pravo, a ipak su glasovali protiv njega, jer im je njihov paša zapovjedio. Ta mameluci! A ma – šta bi mogli Hrvati danas imati, da su samo mene slušali“ (Gjalski 1996: 55).

Na ovom primjeru možda se još bolje može uočiti velika sličnost u izražavanju između Bolića i Starčevića. Naime, Starčević je u skladu sa svojom politikom *negacije* smatrao nemoralnim provođenje svake političke djelatnosti nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe te je po njemu samo sklapanje ovog ugovora bio nezakoniti čin. Stoga je on putem korištenja karakterističnog ironičnog i satiričnog stila provođenje svake političke djelatnosti u Saboru nakon sklapanja Nagodbe često slikovito uspoređivao s *torovanjem*: „Protivnici su često pitali zašto se Starčević i ostali daju birati u Sabor koji smatraju nezakonitom *skupštinom osam županijah* čije je *torovanje* besmisleno i nepošteno prema hrvatskome narodu, kada ne žele sudjelovati u raspravama o bitnim pitanjima“ (Gross 2000: 363). Također, Starčević je svoga velikog protivnika Strossmayera kojega je inače „nakon Nikole Šubića Zrinskog i Jelačića proglasio trećim najvećim zlotvorom hrvatskoga naroda“ (Gross 2000: 255) ironično uspoređivao s *pašom*, dok su Strossmayerovi sljedbenici koji su ga slijepo slijedili i slušali bili *mameluci* (Gross 2000: 219, 255, 282). Ovakvo izražavanje bilo je izraženo obilježje njegovog retoričkog stila koji je bio prožet ironičnim dosjetkama³¹, kovanicama i sveprisutnom metaforikom, kako navodi Gross (Gross 2000: 51). Osim korištenja u svakodnevnim političkim nadmetanjima, posebnost upotrebe jezika imala je svrhu u ideološkim sustavima kao jedno od bitnih svojstava uvjeravanja. Tako van Dijk poimence navodi retoričke figure kojima se postiže ova svrha navodeći „metafore, eufemizme, ironiju ili kontraste na semantičkoj razini, ili pak aliteraciju i rimu na fonološkoj razini“ (van Dijk 2006: 364). U prethodnom dijelu rada mogli smo uočiti da je Starčević (i posredno Bolićev stil) obilovao izrazitom metaforikom i ironijom iz čega se može zaključiti da je u pravaškom ideološkom sustavu ideološka funkcija uvjeravanja zauzimala istaknuto mjesto. Također, mogli smo uočiti kako je Bolićev bijes uvijek usmjeren protiv društvenih neprijatelja (odnosno

³¹ Samo jedan primjer za neskrivenu ironiju može biti uporno Starčevićovo tituliranje kralja Franje Josipa ironičnim nazivom „Njegovo otčinsko i apoštolsko veličanstvo“, kako navodi Gross (Gross: 455, 487, 499).

Njih) pa slijedom toga učestalo korištenje metaforike i simbolike ima namjeru efektno uvjeriti pripadnike vlastite grupe o manjoj vrijednosti vanjske/ih grupe/grupa:

„Glavna je funkcija tih retoričkih struktura i strategija upravljati primateljevim procesima shvaćanja, pa stoga neizravno i mentalnih modela. Možemo naglasiti konkretno negativno mišljenje privlačnom metaforom iz negativnoga konceptualnoga područja (npr. opisujući pripadnike vanjske skupine izrazima koji se odnose na životinje kao što su štakori, psi, psi tragači, zmijske ili žohari), usporedbama iste vrste, ili pak hiperbolama koje opisuju njihova negativna obilježja“ (van Dijk 2006: 364).

Glavni pravaški ideolog Ante Starčević je u svojoj političkoj karijeri obilato koristio skoro sve spomenute retoričke strukture i strategije uvjeravanja te je takav osebujan način izražavanja postao bitna oznaka njegovog političkog diskursa.³²

Također, pravaški ideološki diskurs imao je izraženu polarizaciju između Nas i Njih pa je u takvim ideološkim sustavima često dolazilo do ideoloških sukoba „gdje je sve ono što Oni misle inherentno loše, a sve što Mi mislimo inherentno dobro“ (van Dijk 2006: 372). U slučaju Starčevića i Bolića, ova činjenica prenosila se na konkretno izražavanje takvih stavova u govoru i tekstu. Sličnosti njihovih stavova nisu se zaustavljale na prethodno navedenim primjerima te u romanu možemo uočiti daljnje potvrde za ovakve tvrdnje. Tako Bolić na nekoliko mjesta u romanu iznosi izrazito negativno mišljenje o hrvatskoj književnosti (i cjelokupnoj kulturnoj djelatnosti) nastavljajući se na Starčevićeve stavove koji su bili istovjetni po tome pitanju.³³ Nesmiljeno i

³² Starčevićev politički diskurs tako doslovce vrvi upotrebom mnoštva privlačnih metafora iz negativnoga konceptualnoga područja, pri čemu se najviše ističu korištenje kovanica Slavoserba i Magjarolaca kojima je Starčević redovito pridavao oznake podljudi sužanjske naravi: „Istodobno je nastala i Starčevićeva teza o Slavosrbima i Magjarolcima kao zakletim izdajicama Hrvatske. Oni su štenci austrijski i bezumni, ljudi koji ili nemaju ljudske moždane ili ako ih koji imaju nisu im u redu? Ono iz sebičnih razloga i zbog svoje životinjske naravi podupiru zločinačke namjere Austrije da pokori Hrvate i Mađare“ (Gross 2000: 153).

³³ Ovakve Starčevićeve stavove je u ponešto sažetom obliku najbolje izražavalo glavno pravaško glasilo *Sloboda*: „Sloboda u polemikama i dalje psuje hrvatsku književnost stanovite literarne klike (oko Vijenca), a pogotovo Mažuranićevu *Čengićkinju* te povjesničare, jezikoslovce i *naravoslovce* oko Jugoslavenske akademije“ (Gross 2000: 439).

žestoko kritiziranje hrvatske književnosti kao i cjelokupne kulturne proizvodnje možemo vidjeti već prilikom prvog susreta Kačića i Bolića gdje Bolićeva uvjerljiva retorika osim iznošenja sadržajne osnovice svojih stavova ima (ideološku) ulogu privlačenja Kačića u okrilje svoje (pravaške) stranke:

„Man'te se, mladi prijatelju! Ne znate vi to jošte. Ta ne hvali ih nitko drugi, nego oni sami. Sve je to bljuvotina, smrad, otrov za narod. Meni je milija jedna tužba, koju sam seljak protiv svoga podžupana ili načelnika napiše, nego svi proizvodi naše književnosti. Ima zacijelo veće vrijednosti. Dakako, mladeži je dosta, ako joj se nudi vješto skovani stih, ali nema tu bistrih, narodu korisnih ideja; sve je to potkupljeno i plaćeno, da se narod otupi i da se ne može osvijestiti. Sve je to prepisano iz njemačkih knjiga i drugih, koje neprijatelji Hrvata naručiše, da ih ubiju. Molim vas, ta eno povijest iskriviše, jezik nagrđiše, pjesme su im bez istinskoga zanosa, ostala lijepa knjiga nije ni za kuharice dobra, filozofije i ne poimlju; čemu, dakle, da ih branite?“ (Gjalski 1996: 57)

U nastavku romana mogu se uočiti još neke sličnosti između Bolića i Starčevića. To se u prvom redu odnosi na Bolićevu uređivačku politiku koja se u Starčevićevu stilu usmjeravala isključivo na pisanje o vanjskopoličkim događajima (Gjalski 1996: 190), zdravstvene poteškoće Bolića kao referenca na loše Starčevićovo zdravstveno stanje (Gjalski 1996: 189) te odbijanje Bolića i njegovih sljedbenika u sudjelovanju u svakodnevnoj političkoj praksi kao izraz Starčevićeve osude svake političke aktivnosti kao nemoralne (Gjalski 1996: 145). Svi navedeni segmenti romana daju nam za pravo govoriti kako s vrlo velikom vjerojatnošću možemo potvrditi mišljenje kako je Gjalski oblikovao lik Bolića prema stvarnom i životnom Starčevićevu predlošku. U nastavku treba obratiti pažnju na to kako je Gjalski iskazao pravaški sukob i borbu sa ideološkim i društvenim neprijateljima.

Kako je pravaški ideološki sustav bio krajnje zaoštren u polarizaciji između Nas i Njih, ne bismo puno pogriješili kada bismo rekli da Nas u tom sustavu tvori razmjerno uski krug ljudi koji u potpunosti slijedi izvorni Starčevićev i Kvaternikov ideološki nauk. Također, sustav pravaške ideologije

je krajnje zaoštrio i identificiranje Njih pa su Oni bili svi oni koji nismo bili Mi, dakle svi oni koji nisu bili pripadnici Stranke prava i nisu slijedili Starčevićovo i Kvaternikovo učenje. Budući da je pravaški ideološki sustav bio krajnje zaoštren, bilo je za očekivati da ćemo Mi u tom sustavu imati puno neprijatelja (kako ideoloških, tako i društvenih).

Glavni ideološki neprijatelj pravaštva bila je Strossmayerova ideologija koja je u romanu bila utjelovljena u liku Živka Narančića kojeg možemo gledati kao protutežu liku Krešimira Kačića te su dvojica likova predstavnici dvaju suprotstavljenih ideoloških sustava. Razlog za konačni raskid prijateljstva ovih dvaju likova u djelu bile su upravo nepremostive razlike koje su se ponajprije očitovale na ideološkim temeljima jer je Kačić u potpunosti prihvatio pravaški ideološki sustav, dok je Narančić bio zagovornik i pristalica Strossmayerove ideologije što potvrđuje i Nemeč: „U tom duhu i koncipira roman *U noći i šalje* štrosmajerovca Narančića da rušilačkoj pravaškoj koncepciji suprotstavi snagu kulture, narodne prosvjete, rada i znanja“ (Nemeč 1995: 211).

U nastavku treba obratiti pozornost na dijelove teksta u kojima Narančić promiče Strossmayerovu ideologiju. Ta ideologija svoj najjasniji izričaj dobiva u mnogobrojnim Narančićevim izjavama kojima on u potpunosti zastupa štrosmajerovske ideale o važnosti i potrebnosti intelektualnog rada. Narančić na početku romana tako staloženo iznosi takve stavove kako bi utjecao na svoga prijatelja Kačića da djeluje u skladu s istim principima:

„Doći će vrijeme, a dotle moj Krešimire, učinit ćeš se najvrednijim svoga imena, budeš li mnogo, mnogo zajedno sa mnom učio. Ja se usuđujem tek onda uskliknuti *Živila Hrvatska*, kad svršim svoju svagdašnju partiju rimskoga prava, pravne filozofije i kad pročitam još koju stranicu u kojoj lijepoj knjizi. Jer tad znam, da sam joj se odužio i da ću danas sutra moći za tu Hrvatsku raditi“ (Gjalski 1996: 38).

Narančić u nastavku djela nešto naglašenije i emotivnije ponavlja ovakve stavove jer želi djelovati na Kačića na kojeg je u tom trenutku već počeo djelovati upliv pravaških ideoloških stavova:

„Imade narodnih ciljeva, koji su apsolutni, te ih svaka stranka, hoće li da ima životne snage, mora uvijek slijediti. Ljubiti domovinu, željeti joj napredak, zahtijevati za nju samosvojnost i samoodluku, poštivati želje naroda oko narodnosti i kulture, sve to nema nikakva posla s pojedinim strankama. Ove su stvari i činjenice uzvišene nad svaku kritiku dnevne politike. Pojedine stranke mogu se tek razlikovati u putovima i sredstvima. Nađe li se ljudi, koji ih napuste, to nisu više političari niti sačinjavaju stranke, nego su narodni neprijatelji. Mladež dakle samo neka se samo na gornje graniči, jer tim služi i domovini i narodu i sebi, i čuvajući svetost vječnih onih ciljeva, a tim čuvanjem samo po sebi odbija navale onih, koji smetaju postignuću tih ciljeva. Tako joj je moguće sačuvati sav zanos, sve plemenite osjećaje, svu čistoću načela i uvjerenja – a što je glavno, tako se ne otuđuje proti svojoj zadaći neprekidnomu učenju“ (Gjalski 1996: 68).

Kada pogledamo sadržajnu osnovu ovakvih Narančićevih stavova, možemo vidjeti da oni stoje u oštroj opreci s Bolićevim stavovima o hrvatskoj književnosti i cjelokupnom hrvatskom obrazovnom sustavu, što je još jedan dokaz o međusobnom postojanju dva suprotstavljena ideološka sustava u ovome romanu.

U nastavku teksta mogu se uočiti još neki Narančićevi stavovi koji su u skladu sa Strossmayerovom ideologijom. Ovdje se ponajprije ističe Strossmayerovo načelo o nužnosti suradnje među Južnim Slavenima i zagovaranju narodne sloge i jedinstva koje je trebalo prerasti u nastojanja za uspostavom zajedničke države: „Nakon trećega poziva srpske vlade na suradnju, kada je bilo sigurno da je Franjo Josip prepustio mađarskoj premoći, Strossmayer je dao svoju načelnu spremnost za sporazum sa Srbijom u stvaranju samostalne jugoslavenske države“ (Gross 2000: 233). Stoga je u skladu s ovakvim Strossmayerovim tumačenjem i Narančić u romanu zastupao stavove o

životnoj važnosti održavanja narodne sloge sa Srbima kao što se može vidjeti u sljedećem primjeru:

„Zar s toga, što evo ovaj gospodin – i makar još toliko – tako griješe, - zar s toga da prestane razlog željeti slogu između Hrvata i Srba? Zadaću, koju smo ne samo sebi dužni, nego i cijelomu čovječanstvu, zadaću da budu ove zemlje opet u kolu naprednih i uljuđenih zemalja, ovu zadaću, ovaj naš jedini spas, ne možemo inače ispuniti, nego ako se slažemo (...) Ja otvoreno kažem da sam za slogu, makar me tada progonio prezir Jelenčićev i smijeh Jovanovićev, - i ja vjerujem u nju! Za me nisu odlučne izjave ovoga gospodina i njegovih drugova; za me nisu odlučni dosadašnji grijesi, počinjeni na jednoj i drugoj strani, jer ih je sakrivilo neznanje, glupost i strast. Neka zasja jednom u sve strane luč prosvjete, znanja i uljuđenosti, pa će svega nestati. Napokon, kad vidim, da je srpska majka rodila i odgojila Nikolu crnogorskoga, Jovana Sundečića, Zmaja Jovanovića, Jovana Ristića i Đuru Daničića; a u Hrvatskoj da se našlo muževa, koji su osnovali akademiju, u kojoj se jednakom ljubavi radi za napredak hrvatski i srpski, u Hrvatskoj, gdje je prvi pjesnik opjevao bijedu i nevolju pravoslavne raje, gdje se Pucić, Šenoa, Trnski, Kukuljević i Marković jednako zanose u svojim pjesmama slavnim djelima hrvatskim i srpskim: - kad sve to vidim, ja vjerujem u tu slogu i radujem joj se od svega srca, pa ma s koliko oko mene drečalo i šumjelo huškanje noćnih sova s one i s ove strane Save!“ (Gjalski 1996: 110)

Ovakvo izražavanje Narančićevih stavova o potrebi suradnje sa Srbima Kačiću je bilo nepojmljivo budući da je u tome dijelu romana u potpunosti potpao pod pravaški utjecaj te je slijedom toga izražavao pravaške protusrpske stavove. Ovaj sukob bio je prijelomna točka u njihovu odnosu te je on bio razlog za konačni prekid i raskidanje prijateljstva između dvojice glavnih likova (na kraju romana Narančić i Kačić će se trenutačno pomiriti). Činjenica da je ovo pitanje izazvalo toliki razdor među njima puno govori o važnosti koju Gjalski pridaje ideologemima (pravaškim i strossmayerovskim) u svojem djelu. U ovome odjeljku mogli smo uočiti kako je Strossmayerova ideologija utjelovljena u liku Narančića bila glavni ideološki protivnik pravaštva, a u nastavku treba usredotočiti pozornost na društvene neprijatelje pravaške ideologije koji se mogu uočiti u ovom djelu.

U prethodnom dijelu teksta na nekoliko mjesta mogli smo uočiti kako je pravaška ideologija imala krajnje zaoštrenu koncepciju u definiranju vanjskih neprijatelja te se ova konstatacija u velikoj mjeri može odnositi na društvene neprijatelje. Istaknuti društveni neprijatelj u sustavu pravaške ideologije bili su Nijemci kojima su pridavane najgore moguće karakterne osobine, a Austriju u kojoj su Nijemci vodili glavnu riječ Starčević je uporno poistovjećivao s najgorim mogućim zlom koje postoji. Ovakvi elementi pravaškog ideološkog sustava mogli su se uočiti u Kovačićevu romanu *Fiškal* te u Kumičićevu djelu *Urota zrinsko-frankopanska*, a ova protunjemačka nota očekivano je bila prisutna u Bolićevim izjavama i stavovima u romanu *U noći*. On tako u svojim izjavama nastoji sustavno poniziti njemački narod odričući njemačkoj filozofiji, književnosti, a time i cjelokupnoj njemačkoj kulturi bilo kakav značaj i važnost:

„Oho, oho! Stante malo, mladi entuzijaste, - prekine ga Bolić. – Vi se zanosite za ovim dragim iskrenim i ljubaznim Nijemcima. Uostalom to svoje uvjerenje crpate zacijelo iz njemačkih knjiga. Taj vaš Goethe na primjer napisao je drugi dio *Fausta*, koga ni on a ni sav tadašnji i sadašnji svijet nije razumio niti ga može razumijeti; napisao je *Wilhelma Meistera* najdugočasniju stvar na svijetu, napisao je *Werthera*, koji je izljev bolesnoga mozga i srca, gdje slavi samoubojstvo, - ah – proučite *Jung-Deutschland*, pa ćete znati, što je Goethe. Uostalom i taj *Jung-Deutschland* nije pokazao ni jedne izvrsne misli, ni dobre glave, tek nemoćno oponašanje francuskih romantika! Al dajte da bude žaba velika kao konj! Pa Kanta hvalite! Je li njegova filozofija njegovu narodu što hasnila? Pa i kako bi mogla ta smjesa židovštine i protestantizma! Načini ih još transcendentalnijima“ (Gjalski 1996: 58).

Osim Nijemaca, pravaški ideološki sustav poznavao je još nekoliko neprijateljskih društvenih skupina koje prijete hrvatskom narodu predvođenom Strankom prava. U ovom pogledu posebno se ističe srpski narod. Za razliku od Nijemaca, pravaši su prema Srbima zauzeli ponešto ambivalentan stav pošto su smatrali da oni kao narod ne postoje te su zapravo pripadnici jedinstvenog hrvatskog naroda.³⁴ Starčević je više puta izražavao žaljenje što Srbi ne žele

³⁴ Izjave u ovakvom tonu Starčević je često davao u ranijem djelu svoje političke karijere u 60-im i 70-im godinama devetnaestog stoljeća. Tada su one bile i bitan dio u njegovoj izgradnji pravaškog ideološkog sustava.

priznati da su Hrvati te se uporno izjašnjavaju Srbima, kako navodi Gross (Gross 2000: 232). U svome ljutnji i bijesu zbog te činjenice Starčević je nastojao *znanstvenim argumentima* dokazati da Srbi kao narod ne postoje, kako navodi Gross (Gross 2000: 57), a zbog činjenice da su se Srbi uporno protivili ovakvim Starčevićevim stavovima, tada su se oni postupno pretvarali u društvene neprijatelje pravaške ideologije. Valentić i Čoralić navode da je nepovjerenje i određeni zazor prema Srbima u Khuenovo vrijeme dodatno pojačavalo to što su srpski zastupnici redom stajali uz režimsku stranku (čime su bili na suprotnoj strani političke pozornice od pravaša) te je i ova činjenica doprinijela pravaškoj mržnji protiv Srba (Valentić i Čoralić 2005: 531). Sukobom između Hrvata i Srba na sveučilišnoj skupštini započinje roman *U noći*, a uz činjenicu da je razilaženje dvojice glavnih likova također bilo motivirano sličnim sukobom, još jednom pokazuje koliku je važnost Gjalski pridavao ovome pitanju u tekstu.

Kada usredotočimo pozornost na same događaje u djelu konkretan povod žestokog raskida prijateljstva Narančića i Kačića bila je burna rasprava Jelenčića i Kačića s jednim srpskim glumcem iz zagrebačkog kazališta. U toj raspravi glumac je iznosio stavove koji su imali znatne primjese velikosrpske ideologije, dok su Kačić i Jelenčić s druge strane iznosili stavove koji su imali znatne sastavnice pravaške (velikohrvatske) ideologije. U toj sceni međusobnog optuživanja Jelenčić iznosi elemente pravaške (velikohrvatske) ideologije što možemo vidjeti u ovakvim njegovim riječima:

„Jelenčić je opet kao Hrvat udario u slične žice, da prije dvadeset godina nije nitko ni znao za Srbe u Hrvatskoj; stao je dokazivati, da su ih tek neprijatelji Hrvatske izumili; uopće Srbe da je davno iskorijenio taj ili onaj bugarski car ili bizantinski vojskovođa. Pozivao se kod toga na izvore; pripovijedao, da najveći kontingenat kaznionama pružaju u Hrvatskoj stanovnici, koji hoće da se zovu Srbima; ovi stanovnici da su prije bili Bog zna koje

Kasnije, ovakvo učenje je postupno napušteno, odnosno ideolog Starčević nije se više izjašnjavao po ovom pitanju.

narodnosti, po svoj prilici ciganske, i tek ovdje naučili jezik hrvatski, pa u potvrdu toga opet spominjao neke izvore; - rugao se, kako je neki Srbin preveo Gundulićeva *Osmana* na srpski jezik“ (Gjalski 1996: 107).

Ovakvom stavu odmah proturječi srpski glumac izražavajući slične sadržajne stavove samo što sada stavlja u prvi plan Srbe čime se u velikoj mjeri približava stavovima velikosrpske ideologije:

„Glumac mu opet odvrati na jednaki način i ustvrdi, da Hrvata uopće po dokazivanju visokoumnih istražitelja i nema, osim neznatne šake ljudi u Primorju, koji izumiru, drugo pak sve je Srbin, a ovdje oko Zagreba Slovenac. Srbi da su od Turčina obranili ovu zemlju, jer Frankapani, Zrinjski, Kružići, Keglevići i Draškovići, pače i požeški fratri ne bijahu Hrvati, nego pravi ovejani Srbi. U dokaz toga spomena, što nisu latinicom nego ćirilicom pisali. Stao se zatim rugati, da Hrvati svojataju Dalmaciju, tu čistu srpsku zemlju, u kojoj nitko za Hrvate i ne zna“ (Gjalski 1996: 107-8).

U istoj raspravi sudjeluje i središnji protagonist romana Kačić koji u pravoj provali emocija s velikom dozom srčanosti proturječi ovakvim stavovima, ali opet ostaje u okvirima velikohrvatske ideologije, pri čemu postaje potpuno jasno kako je Gjalski u prikazu pravaškog učenja u svom romanu zaista prikazao Srbe kao značajnog društvenog neprijatelja pravaškog nauka:

„Al vi ste takovi! Nekoć pomogoste krajinu stvarati, pa u zahvalu, što vas naši djedovi pred bijesom turskim uzeše u zaštitu i vama dadoše hljeba i ognjište, - vi ih za kratak čas tjeraste iz njihovih kuća, složiste se s carskim generalima, i eto ti – Krajine! Kraljevina Hrvatska bila je opet okljaštrena, vi bijaste junaci toga djela. I nikada se ne promijeniste; svaki neprijatelj Hrvatske u vama je uvijek nalazio i nalazi najsigurnije oružje protiv Hrvata, koji se bore za svoj jezik, zajednički i vama i nama, - oh – pa i kako bi inače bili? Jedan grijeh rađa drugi. Ako nakon tri stoljeća ne ćete da budete djeca one kuće, koja vas hrani, ako se dakle kaljate tako crnim grijehom nezahvalnosti: onda se i ne čudim svim vašim drugim grijesima, pa je prirodno, da ste prvi u vici, da je Dalmacija nešto drugo nego Hrvatska, da je Slavonija – Slavonija, a ne Hrvatska, da ste radije iz *Krajine*, negoli iz Hrvatske. Drugdje se pridošli elementi bore za to, da budu isto, što su urođenici, samo kod nas svaki đavo hoće posebnu narodnost! Al ne smije se to tako puštati! Ili-ili! Ako vam nije pravo: ni Drava ni

Sava a niti Vrbas nisu takove rijeke, da ih ne bi mogli pregaziti! Ajte dakle! Ovo je zemlja hrvatska, ne može dakle u njoj biti nikomu mjesta, tko se ne osjeća Hrvatom!“ (Gjalski 1996: 108-9)

Naravno, kako je već utvrđeno da Gjalski ovim romanom raskida vezu s pravaškim pokretom, ovakve elemente pravaške ideologije pisac ne prikazuje afirmativno već im kritično prilazi te tako putem njih neizravno raskida vezu s pravaštvom.

Osim elemenata pravaškog nauka koji se mogu uočiti u romanu *U noći*, Gjalski na nekoliko mjesta u djelu povlači paralele sa pravaškom političkom djelatnošću stoga u nastavku treba reći nekoliko riječi i o tome segmentu koji se uklapa u autorovu cjelokupnu sliku raskida s pravaštvom putem svog književnog ostvarenja. Jedan primjer u kojemu se uočavaju ovakve paralele može se uočiti u dijelu romana gdje pripadnici sveučilišne pravaške mladeži među kojima je bio i Kačić žestoko napadaju rektora njihova fakulteta akademika Mirkovića. Razlog za napade bile su kazne studentima zbog zloupotrebljavanja sveučilišne skupštine za aktualne dnevnopolitičke potrebe, a navodni razlog održavanja skupštine bilo je skupljanje potpore među dobrotvornim sveučilišnim društvima. Nakon što je vlast saznala za ovakav postupak sveučilišne mladeži, proveden je sudski postupak te je naposljetku Jelenčić doživio izgon sa sveučilišta, Puškarić je na pola godine bio isključen sa sveučilišta dok je Kačić dobio strogi ukor. Ogorčeni ovakvim postupkom, sveučilišna mladež je svu krivnju svalila na akademika Mirkovića. Nakon izricanja presude grupa mladića žestoko je napala Mirkovića te je zamalo došlo do fizičkoga obračuna:

„Mirković upravo iziđe iz svoje dvorane. (...) Uz Puškarića vikahu sada i drugi, te se oko časnoga starca nepristojno i osorno tiskali. Mlada vruća krv, razjarivana već kroz tolike dane, poskočila svima u glavu, te je vika i izgred postajao svakim časom gori. Kačić se iz početka suzdržavaše i ostane postrance, no pričini mu se, da on ne smije ostaviti drugova svojih i da to ne bi bilo lijepo ni pošteno, a osim toga, da bi svoj ugled među njima mogao izgubiti. Umiješa se dakle i on, te time i njega pograbi sveopća uzrujanost, pa stane također

vikati i psovati. U takovim gungulama imade uvijek nešto priljepčivo. (...) Ni na trgu nije vika prestala. Puškarić i Žunić svaki bi čas skočili pred starca i tik pred licem mu mahali svojim omašnim rukama“ (Gjalski 1996: 206).

Ovakvim prikazom postupaka sveučilišne mladeži, autor jasno povlači paralelu s ratobornim političkim djelovanjem koje je bilo obilježeno učestalim izazivanjem pravaških izgreda u sabornici, pri čemu je posebno prednjačio Starčevićev sinovac David: „Međutim, David Starčević je načelo negacije svoga strica sveo na psovke bez ulaženja u probleme na dnevnome rode, stalne upadice pri govorima drugih zastupnika, pa je uz odobravanje pravaških zastupnika i pljesak galerija stvarao ozračje neprekidne graje i galame, te razbuktalih strasti“ (Gross 2000: 420). Izgredi u sabornici prenosili su se i na ulice pa su zabilježeni i pravi fizički sukobi: „Saborski izgredi imali su posljedicu i na ulici. Skupina mladića fizički je napala saborskoga predsjednika Mirka Hrvata, a i drugi zastupnici doživjeli su na ulici pogrde“ (Gross: 2000: 421). Iz ovih riječi postaje potpuno jasno kako je pisac u prikazu navedene scene galame, psovanja i prijetnje fizičkim nasiljem pred očima imao ovakve pravaške izgrede, a nije nemoguće da mu je napad na saborskog predsjednika bio izravna inspiracija kod prikazivanja napada sveučilišne omladine na rektora Mirkovića.

Još jedan primjer u djelu na temelju kojega možemo povlačiti paralele s načinom provođenja pravaške političke djelatnosti odnosi se na pokušaje Kačićeva provođenja agitacije i privlačenja novih pripadnika u Stranku nakon što odlazi u svoje rodno mjesto kako bi se pripremio za polaganje ispita. U rodnom kraju Kačić na Bolićev savjet provodi političku agitaciju, ali u njoj samo djelomično uspijeva. Na svoju stranu uspijeva privući mađarona Krnjetića, ali ne uspijeva vrbovati doktora Lucića (Narančićeva šurjaka) zbog njegovog potpunog razočaranja u politiku koje se dogodilo uslijed njegovog nekadašnjeg sudjelovanja u hrvatskom političkom životu gdje se susreo s mnogim nepravdama koje su uzrokovale njegovo razočaranje. Ovakvo privlačenje novih

pripadnika bila je bitna karakteristika nadmetanja koje se zasnivalo na postojanju ideoloških razlika među skupinama, kako navodi van Dijk: „Ideološke razlike među skupinama obično podrazumijevaju nadmetanje, pa makar samo kada se nadmeću za pripadnost i novačenje novih pripadnika, ili nagovaranje vanjskih pripadnika“ (van Dijk 2006: 228). Ova činjenica nam možda pomaže objasniti ovakav smjer kojim je Gjalski išao kod pisanja svog romana.

U dijelu romana gdje prikazuje Kačićev odlazak u Slavoniju kako bi tamo pokušao vrbovati za članove svoje stranke Gjalski također povlači paralelu sa značenjem koje su mladi pripadnici pravaškog pokreta imali u agitaciji i širenju pravaških načela pretvarajući Stranku prava iz stranke koja je okupljala mali broj ljudi u masovnu stranku širih razmjera:

„Otvarajući svoje srce mladima, koje je poslije branio i protiv samoga Kvaternika, Starčević nije slutio da će se uskoro pokazati značenje maloga broja mladeži spremne da *uzderži njegovu svetu vatru*, doduše ne onako kako je to zamišljao. Mladi su naime nakon rakovičke katastrofe održali na životu načela Stranke prava sve do trenutka kada su nastali povoljni uvjeti za njihovo naglo širenje“ (Gross: 2000: 263).

Prikazani primjeri provođenja pravaške političke djelatnosti samo potvrđuju činjenicu da je Gjalski pišući roman imao pred očima konkretne izražaje pravaštva kojima je mogao svjedočiti tijekom života. Kako je na početku ovoga dijela rada postavljena teza o autorovu raskidu s pravaštvom, bilo je jasno je da će za razliku od Kumičića i Kovačića pisac tim izričajima neizravno pristupiti kritički. Točnije rečeno, autor je htio u tekstu prikazivanjem elemenata pravaške ideologije i načina provođenja pravaške političke djelatnosti potvrditi i iskazati konačni raskid s pravaštvom. Kako smo mogli vidjeti iz ovog dijela rada, stječe se dojam da je to Gjalski ovim djelom i uspio.

Zaključak

Na temelju svega izrečenog u radu, moglo se uočiti kako je pravaška ideologija zaista našla svoj izražaj u djelima koja su bila u središtu pažnje. Ova činjenica nas ne bi trebala čuditi zbog velike povezanosti književnih i izvanknjiževnih zbivanja u drugoj polovici devetnaestog stoljeća što je moralo djelovati na pisce koji su pisali u tom književnom razdoblju. Kako je ideološki nauk Stranke prava bio rezultat rada karizmatičnih prvaka Ante Starčevića i Eugena Kvaternika koji su beskompromisno isključivali mogućnost donošenja polovičnih rezultata, postojale su dvije mogućnosti. Onaj tko je zaista želio slijediti Starčevićev i Kvaternikov ideološki nauk, morao je to činiti u cijelosti, a za one druge budućnost u Stranci prava nije bila blistava. Kada primijenimo ovu tvrdnju na trojicu književnika na čijim romanima su uočavani pravaški ideologemi u ovome radu, lako možemo zaključiti kako su Ante Kovačić i Eugen Kumičić bespogovorno prihvaćali pravaški ideološki nauk (i slijedili ga u svojim djelima), dok je Gjalski možda još većom žestinom isto tako radikalno kritizirao ispravnost tog nauka. Ipak, doseg pravaštva u hrvatskoj književnosti s kraja devetnaestog stoljeća nije bio ograničen samo na trojicu ovih književnika. Pravaštvo je u cjelokupnoj hrvatskoj književnosti zadnja dva desetljeća devetnaestog stoljeća ostavilo podosta traga te su ova tri romana samo mali uzorak u velikom broju književnih djela u kojima se mogu uočavati pravaški ideologemi. Stoga nas može pomalo čuditi činjenica da se književni povjesničari, kritičari i teoretičari nisu odvažili na istraživanje i prikazivanje ove tematike budući da je materijala zasigurno bilo napretek. U tome smislu, ovaj rad može poslužiti kao putokaz u kojemu bi mogao ići jedan smjer književnopovijesnih, književnoteorijskih, a i povijesnih istraživanja u području u kojima se isprepliću i prožimaju pravaška ideologija s konkretnim izričajima pravaškog nauka u književnim djelima.

Sažetak

Pravaška ideologija kao odraz teorijskog učenja jedne političke stranke ostvarila je utjecaj u raznim domenama. Jedno od područja u kojemu je pravaška ideologija ostvarila značajan utjecaj bila je književnost. Rad će se baviti upravo uočavanjem pravaških ideologema u odabranim književnim djelima. Oni će se uočavati u romanima *Fiškal* Ante Kovačića, *Urota zrinsko-frankopanska* Eugena Kumičića i *U noći* Ksavera Šandora Gjalskog. Spomenuti pisci svoja su najbolja književna djela ostvarili u vrijeme trajanja epohe hrvatskog realizma što nas dovodi do zaključka kako je pravaštvo ostvarilo značajan utjecaj na književnu produkciju toga doba. Kvantiteta prikazanih ideologema u radu potvrdit će vjerodostojnost ove činjenice.

Ključne riječi: ideologemi, pravaška ideologija, Eugen Kumičić, Ante Kovačić, Ksaver Šandor Gjalski

Ideologems of the Party of Rights in the novels *Fiškal* by Ante Kovačić, *Urota zrinsko-frankopanska* by Eugen Kumičić and *U noći* by Ksaver Šandor Gjalski

Key words: ideologems, ideology of the Party of Rights, Ante Kovačić, Eugen Kumičić, Ksaver Šandor Gjalski

Popis literature

Izvori

1. Gjalski, Ksaver Šandor: *U noći: svagdašnja povijest iz hrvatskoga života*, Mosta, Zagreb, 1996.
2. Kovačić, Ante: *Fiškal, Među žabarima*, Mladost, Zagreb, 1978.
3. Kumičić, Eugen: *Urota zrinsko-frankopanska*, „Katarina Zrinski“, Varaždin, 2002.

Literatura

1. Bačić-Karković, Danijela: *Frankopanke ili ženski likovi u Uroti Zrinsko-frankopanskoj Eugena Kumičića u Kolokvij Eugena Kumičić – 100 godina poslije (2004; Brseč)*, gl. ur. Bernard Franković, Udruga Jenio Sisolski, Brseč, 2010., str. 21-27.
2. Brešić, Vinko: *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa, Zagreb, 2015.
3. Čoralić, Lovorka; Valentić, Mirko: *Povijest Hrvata: Knj 2: Od kraja 15. st. do početka Prvog svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
4. Donat, Branimir: *Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom (1887. – 1945.)*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1997.
5. Donat, Branimir: *Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom (1945. – 1994.)*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1998.
6. Fališevac, Dunja: *Romantizirana vizija prošlosti i kronika velikaške obitelji u Kumičić, Eugen: Urota zrinsko-frankopanska*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., str. 694-703.
7. Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987.
8. Frangeš, Ivo; Živančević Milorad: *Povijest hrvatske književnosti, 1975 - Knj. 4 : Ilirizam, realizam*, Liber: Mladost, Zagreb, 1974.
9. Gross, Mirjana: *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*, Golden marketing, Zagreb, 2000.

10. Gross, Mirjana; Karaman, Igor; Šepić, Dragovan; Šidak, Jaroslav: *Povijest hrvatskog naroda*, Školska knjiga, Zagreb, 1968.
11. Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti : tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1997.
12. Nemeć, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana: od početka od kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb, 1995.
13. Prosperov Novak, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti, Sv. 2: Između Pešte, Beča i Beograda*, Marjan tisak, Split, 2004.
14. Stojević, Milorad: *Eugen Kumičić, Urota zrinsko-frankopanska* u Kumičić, Eugen: *Urota zrinsko-frankopanska*, „Katarina Zrinski“, Varaždin, 2002., str. 5-7.
15. Šicel, Miroslav: *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
16. Šicel, Miroslav: *Gjalski*, Zagreb, Globus, 1984.
17. Šicel, Miroslav: *Kovačić*, Zagreb, Globus, 1984.
18. Šicel, Miroslav: *Pisci i kritičari: studije i eseji iz hrvatske književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003.
19. Težak, Stjepko: *Roman o Hrvatskoj* u Kumičić, Eugen: *Urota Zrinsko-Frankopanska*, Školska knjiga, Zagreb, 1998., str. 552-565.
20. Van Dijk, Teun A.: *Ideologija: multidisciplinarni pristup*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

Internetski izvor

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26913>, posjećeno 11. rujna 2018.